

Jakou češtinu užíval Bedřich Smetana?¹

MAREK NEKULA – LUCIE RYCHNOVSKÁ

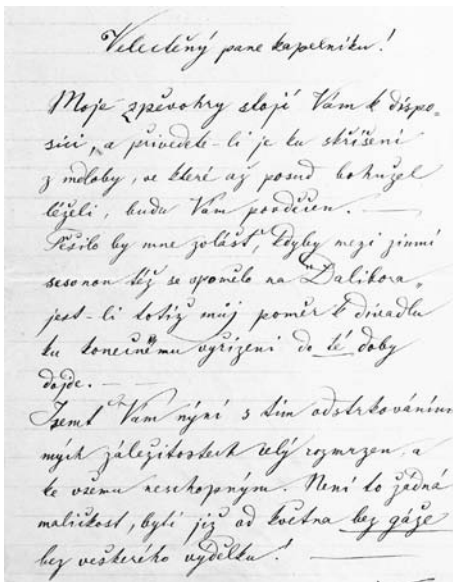
Lidé pozoruhodní svým dílem zpravidla budí zájem odborné i laické veřejnosti, rovněž pokud jde o jejich soukromý život. I ten bývá mnohdy pozoruhodný, což může být z dnešního pohledu zčásti dáno také časovým odstupem a proměnou politického kontextu, stylu života a podobně, zatímco ve své době mohlo jít o věci samozřejmé a nepozoruhodné. Díky výjimečnosti těchto osobností byly nicméně zadokumentovány jejich osudy, a materiály k nim se vážící nám tak dávají nahlédnout do každodennosti dané doby. V tomto smyslu přistupujeme v naší studii k osudům Bedřicha Smetany (1824–1884). Nezajímá nás přitom stopa, kterou po sobě tento skladatel zanechal v historii české, evropské či světové hudby, ani neusilujeme o rekonstrukci „autentického“ zvuku jeho skladeb na základě notových zápisů či poznámek k provedení jeho děl, nýbrž nám jde o Smetanův osobní příběh. Smetanovu životu přirozeně byla a je věnována značná pozornost, podobně jako jeho skladatelskému odkazu. Náš přístup je nový v tom, že rekonstruujeme nikoli jeho biografii jako celek, ale pouze jeho biografii jazykovou a že na tomto pozadí analyzujeme podobu jeho jazyka s vědomím, že se Smetana pohyboval na rozhraní češtiny a němčiny. Rekonstrukce Smetanovy jazykové biografie však není přínosná pouze z hlediska lingvistického, nýbrž má jistý význam také pro lepší pochopení dobového i osobního kontextu vzniku a recepce Smetanových děl. U představitelů národního hnutí 19. století, mezi něž Smetana od 60. let patří, lze registrovat symbolické přihlášení se k jazyku a národní ideologii, které ale nemusí nutně znamenat bezchybné zvládnutí psané češtiny.² V 60. a 70. letech 19. století už ovšem tato forma obrozenectví očividně nestačí. Výtky „cizího akcentu“ ve frázování (srov. Eliška Krásnohorská Bedřichu

1) Článek vznikl v rámci projektu GAP406/10/0823 *Soukromá korespondence 20. století. Rozšíření korpusových zdrojů, nové možnosti lingvistického využití* realizovaného na Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a výzkumného záměru Národního muzea *Osobnosti české vědy a kultury* (č. MK00002327202) s dílčím tématem *Kritická edice korespondence Bedřicha Smetany a nový vědecký katalog pramenného fondu jako její nezbytné východisko*.

2) V první polovině 19. století je to postoj příznačný pro německé autory bohemistické orientace (srov. např. HÖHNE, Steffen: *Die literarische Instrumentalisierung der böhmischen Geschichte im Vormärz. Hus und die Hussiten*, in: Klaas-Hinrich Ehlers et al. (eds.): *Brücken nach Prag: Deutschsprachige Literatur im kulturellen Kontext der Donaumonarchie und der Tschechoslowakei*, Lang, Berlin 2000, s. 43–80; HÖHNE, Steffen: *Böhmische Utopien: Der Bohemismus-Diskurs in der Zeit der Restauration*, in: W. Koschmal – M. Nekula – J. Rogall (eds.): *Deutsche und Tschechen. Geschichte – Kultur – Politik*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2005, s. 623–637; KOŘALKA, Jiří: *Welche Nationsvorstellungen gab es 1848 in Mitteleuropa*, in: R. Jaworski – R. Luft (eds.): *1848/49 – Revolutionen in Ostmitteleuropa*, Oldenbourg, München 1996, s. 29–46). Pro novou dobu o přihlášení se k němečtině bez znalosti němčiny srov. např. NEKVAPIL, Jiří: *On non-self-evident relationship between language and ethnicity: How Germans do not speak German, and Czechs do not speak Czech*, *Multilingua* 19, 2000, s. 37–53.

Smetanovi z 11. května 1871)³ proto v kontextu české národní ideologie 19. století esencionalizující jazyk není jen zraňující, ale představuje pro skladatele i jisté ohrožení. Tlak dobové jazykové ideologie se tak reflektuje nejen ve Smetanově jazykovém chování, ale i v Nejedlého z dnešního pohledu až hysterické snaze dokázat „češství“ Smetanovy hudby také „počeštěním“ jeho rodinného zázemí a jeho češtiny, jež zmíněného autora Smetanovy biografie vede až k falzifikaci (zavádějící transkripci) pramenného materiálu.⁴

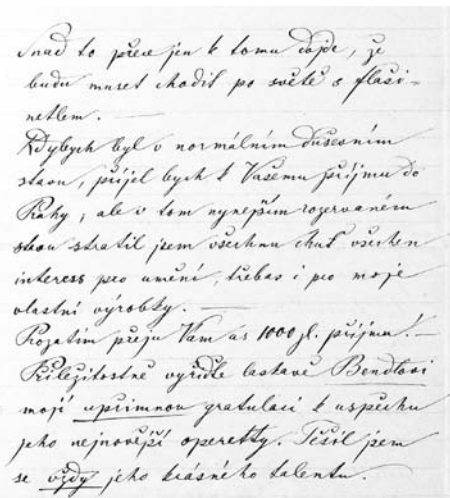
Pro účely našeho bádání představují pramenné východisko jednak různé materiály administrativního rázu, jednak Smetanovy vlastní zápisy, tj. jeho deníky a zejména pak jeho korespondence. Mnohovrstevnatost dopisů jako zdroje informací o aktérech daného korespondenčního styku a době, v níž žijí, se na úvod pokusme ilustrovat alespoň jednou ukázkou:

Vážený pane kapelníku!

Moje zprávy byly Vám k dispozici, a přivítali-li je tu s hrůzou z mládeže, se šlehi až posud k němuž byli, budu Vám poděkovat. Řádky by mne zlobily, kdyby mezi jinými seslon by se opomněl na Dalibora, jest-li k tomu můj poměr k divadlu ku konci mámu vyřízení co to doby dříve.

Samt Vám nyní s tím odstrojováním mých záležitostí k též rozmaru a ke všemu nevhodnému. Není to žádná malice, byla již od počátku by gáže by vedlejšího vyřízení!

Snad to přečtu jen k tomu dříve, že budu muset chodit po světě s fláškou netlem.

Kdybych byl v normálním duševním stavu, přijel bych k Vássemu přijímání do Prahy, ale v tom nyní jsem rozrušením svou sňatkem jsem všechnu svou všechnu záležitost pro umění, třeba i pro moje vlastní výroby.

Požádem přijmu Vám as 1000 fl. přijímání. Příležitostně vyřídím lastave Bonetovi moji upřímnou gratulaci k úspěchu jeho nejnovější operetty. Těšil jsem se vždy jeho krásného talentu.

3) Srov. OČADLÍK, Mírko: *Eliška Krásnohorská – Bedřich Smetana. Vzájemná korespondence*, Topič, Praha 1940, s. 35 n.

4) K revizi Nejedlého biografie B. Smetany (NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*, sv. 1, SVU Mánes, Praha 1924; NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*, sv. 1: *Doma*, Nákladem Hudební Matice Umělecké Besedy, Praha 1924; NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*, sv. 2: *Na studiích*, Nákladem Hudební Matice Umělecké Besedy, Praha 1925; NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*, sv. 3: *Praha a venkov*, Nákladem Hudební Matice Umělecké Besedy a Sboru pro postavení pomníku Bedřichu Smetanovi v Praze, Praha 1929; NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*, sv. 4: *Ve společnosti*, Melantrich, Praha 1933) z hlediska jazykového srov. detailněji NEKULA, Marek – RYCHNOVSKÁ, Lucie: *Smetanova čeština v dobovém kontextu*, *Hudební věda* 47, č. 1, 2010, s. 43–76.

Tím pánum a děmám, které moje
 starý Branibory z novu do života
 přivádějí, mój nejúrodnější požadov.
 Všem p. Gurnova u nás s radosným
 posílením. Léva Petr!
 Váš
 oddaný přítel
 Bedř. Smetana
 V Sabotník dne 30 apra 1877.
 Nechte mně dal zpívání o výsledku
 Vašeho ústředního večera.

Dopis Bedřicha Smetany tehdejšímu kapelníkovi Prozatímního divadla Adolfo Čechovi

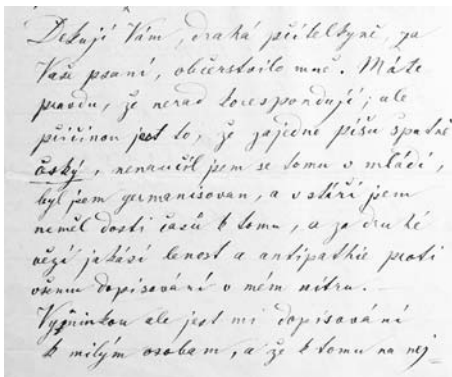
Ač se jedná jen o několik řádků, není pochyb, že „své“ pasáže by si v listu našli hudební vědci, životopisci snažící se zachytit Smetanovy osudy v celé jejich šíři a snad i laici, před nimiž velikán české národní hudby ožívá jako člověk mající starosti, radosti, projevující emoce. Není to ovšem pouze stránka obsahová, díky níž je korespondenční materiál jedinečným pramenem poznání. Pozornost si zasluhuje i jeho forma – jazyková matérie. Zaujmout nás v tomto ohledu mohou zvláštnosti pravopisné (*skříšení, spomělo, stratil jsem, zpěvohry [...] léželi*), gramatické (*s tím odstrkováním mých záležitostech, moje starý Branibory z novu do života přivádějí*), jevy lexikální či syntakticko-lexikální prozrazující vliv němčiny (*interest, operetta, zpěvohry stojí Vám k dispozici*) nebo třeba obraznost, barvitost Smetanova vyjadřování (*...přivedete-li je [zpěvohry] ku skříšení z mdloby, ve které až posud bohužel léželi...; ...budu muset chodit po světě s flašinetlem...*). Zkoumáním tohoto typu informací se zabývají jazykovědci a je to také úkol, který jsme si vytyčili v našem příspěvku.

Proč bychom měli věnovat pozornost i tomuto aspektu Smetanovy osobnosti? Jak bylo naznačeno výše, žil Smetana v době, kdy byla dominantním komunikačním prostředkem ve veřejné sféře němčina, kdy se ale na druhé straně rozmáhá české národní hnutí usilující mimo jiné o rozvoj a kultivaci českého jazyka i jeho návrat do všech komunikačních oblastí. Vystává však před námi otázka, jak čeština v uvedeném období skutečně vypadala, tj. jakou češtinou spolu lidé 19. století komunikovali. K jejímu zodpovězení můžeme přispět díky specifčnosti korespondenčního materiálu, jenž je předmětem naší analýzy. Jeho zajímavost spočívá v tom, že ač je někdy vymezován samostatný, tzv. epistolární, korespondenční nebo listovní styl,⁵ upozorňuje se na jeho blízkost k jiným funkčním stylům, v případě

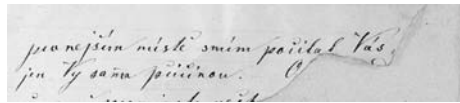
5) Srov. KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*, NLN, Praha 2002, s. 449.

dopisů soukromých je shledávána jejich úzká provázanost se stylem běžně dorozumivacím. Přestože jsou tedy dopisy komunikáty psanými a nedochází u nich k bezprostřednímu kontaktu mezi mluvčím a adresátem, mají velice blízko k dialogu (byť jde o rozhovor vedený na dálku) a nesou řadu rysů každodenní, všední, převážně mluvené komunikace.⁶ Nespornou výhodou zkoumaného materiálu je také fakt, že Smetana nebyl literátem či novinářem, zkrátka někým, kdo s jazykem nakládá profesionálně, nýbrž byl coby mluvčí češtiny 19. století zcela synem své doby. Jazyk pro něj představoval pouze prostředek dorozumění, nikoli nástroj a cíl tvorby, a v tomto ohledu se Smetana stává lepším reprezentantem své generace než např. Božena Němcová nebo Karel Havlíček Borovský. Od ostatních jazykově „průměrných“ obyvatel českých zemí své doby a společenské vrstvy se Smetana odlišuje hlavně tím, že vzhledem k unikátnosti jeho díla byly dokumenty k jeho biografii muzealizovány a zčásti také již popsány, i když nikoli primárně s ohledem na jeho jazyk. Díky tomu dnes můžeme rekonstruovat Smetanovy osudy i jeho jazykovou biografii a přispět k poznání jazykové situace v českých zemích v 19. století. Jazyková biografie Friedricha a později Bedřicha Smetany (dvojjazyčné dětství a mládí, vzdělání v němčině, profesní i soukromé přebývání na rozhraní němčiny a češtiny a v kontextu přerodu české společnosti konečně přechod z němčiny na češtinu také ve veřejné sféře) totiž byla ve středních vrstvách typická, u Smetany snad jen trochu zbrzděná jeho pobytem ve Švédsku.

Podívejme se nyní na uvedené údaje podrobněji. V dopise Elišce Krásnohorské z 25. listopadu 1876 Smetana píše:

Děkuji vám, ora há pětiletý, za
tahu psaní, občas došlo mi. Máte
pravdu, že nerad lozesponuje, ale
přičinou jest to, že zrajeji píšu spíše
česky, nenaučil jsem se tomu o mládí,
byl jsem germanizován, a v obřá jsem
neměl dosti času k tomu, a je ču li
něže je ču li tenest a antipadku proti
všemu dopisování v mém věku.
Vypíntou ale jest mi dopisování
k milým osobám, a že k tomu na něj

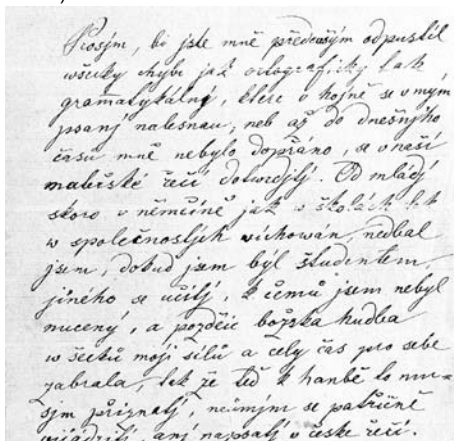
jea nejším místě smím psát
jeu ty sama psíčinou.

Máme-li analyzovat jazyková data objevující se ve Smetanově korespondenci a především máme-li je adekvátně interpretovat, je znalost Smetanova života a dobové jazykové situace, k níž Smetana odkazuje svou poznámkou, že se v mládí nemohl naučit česky, neboť byl germanizován, naprosto nezbytná. K tomuto zkoumání využijeme metod

⁶ Srov. JELÍNEK, Milan: *Styl epistolární*, in: P. Karlík – J. Pleskalová – Z. Rusínová (eds.): *Pocta Dušanu Šlosarovi. Sborník k 65. narozeninám*, Nakladatelství Albert, Boskovice 1995, s. 126–137. Ke specifickým epistolárních textů na materiálu korespondence B. Smetany srov. také RYCHNOVSKÁ, Lucie: *Korespondence jako pramen jazykového zkoumání (na materiálu korespondence Bedřicha Smetany)*, in: V. Gvoždiak (ed.): *Bohemia Olomucensia 2 – Linguistica*, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2011, s. 295–299.

sociolingvistických, konkrétně zmiňovanou metodu jazykové biografie⁷ jako prostředku poznání dobové jazykové situace. Naopak zase platí, že poznatky o dané jazykové situaci, které nám zprostředkovává historie, tj. např. znalost dobových jazykových zákonů a nařízení, nám usnadňuje adekvátně rekonstruovat konkrétní jazykovou biografii.⁸ V případě živých respondentů se pracuje s tzv. narativními interview, v případě rekonstrukce jazykových biografii staršího data se lze opřít o zlomky narací o vlastním jazyce, jeho osvojení a užívání, jež jsou rozesety v denících, korespondenci nebo vzpomínkách. Přihlížet je přitom možno a nutno i k jiným zdrojům dat, jako je samotná volba jazyka v té které době s ohledem na téma a adresáta, nebo jakými jsou vysvědčení, matriční a jiné údaje apod.⁹

Východiskem jsou pro nás tudíž Smetanovy výroky, v nichž Smetana komentuje a hodnotí vlastní úroveň znalostí češtiny. Podobně skepticky jako ve zmiňovaném dopisu Elišce Krásnohorské mluví Smetana o své češtině i v dopisu Janu Ludevítu Procházkovi z roku 1860, který píše ještě nereformovaným pravopisem z Göteborgu a který je po dopisu rodičům z 50. let Smetanovým druhým česky psaným listem (ovšem prvním v latince, dopis rodičům je zapsán kurentem):

7) K jazykovým biografii (včetně problematiky jejich začlenění do kvalitativního výzkumu) srov. NEKVAPIL, Jiří: *Language biographies and the analysis of language situations: on the life of German community in the Czech Republic*, International Journal of the Sociology of Language, 2003, s. 63–83; FRANCESCHINI, Rita: *Sprachbiographien: das Basel-Prag-Projekt (BPP) und einige mögliche Generalisierungen bezüglich Emotion und Spracherwerb*, in: R. Franceschini – J. Miecznikowski (eds.): *Leben mit mehreren Sprachen. Sprachbiographien / Vivre avec plusieurs langues, Biographies langagières*, Peter Lang Verlag, Bern 2004, s. 121–145.

8) K rekonstrukci dobové jazykové situace z hlediska historického srov. stručné shrnutí s odkazy na literaturu in MALÝ, Karel: *Sprache – Recht und Staat in der tschechischen Vergangenheit*, in: J. Eckert – H. Hattenhauer (eds.): *Sprache – Recht – Geschichte*, C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg 1991, s. 57–281. Z hlediska sociolingvistického in NEWERKLA, Stefan Michael: *Intenderte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918*, WUV Universitätsverlag, Wien 1999; BERGER, Tilman: *Nation und Sprache: das Tschechische und das Slovakische*, in: A. Gardt (ed.): *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*, Walter de Gruyter, Berlin/New York 2000, s. 825–864. Nově včetně shrnutí historické literatury zvl. STÖHR, Ingrid: *Zweisprachigkeit in Böhmen*, Böhlau, Köln/Weimar/Wien 2010.

9) Metoda jazykových biografii, jejichž východiskem nejsou interview, ale psané texty, je naznačena v NEKULA, Marek – RYCHNOVSKÁ, Lucie: *Smetanova čeština v dobovém kontextu*, Hudební věda 47, č. 1, 2010, s. 43–76. Detailně s ohledem na její validitu a analytický postup viz NEKULA, Marek – RYCHNOVSKÁ, Lucie: *Korespondence jako zdroj dat a metody historické sociolingvistiky* (v přípravě). V uvedených textech je i příslušná odborná literatura.

Nejen toto opakování, ale i historická fakta ukazují, že Smetanovu výpověď je třeba brát vážně. V jeho dětství a mládí k německému vzdělání neexistovala alternativa. Čeština se sice před rokem 1848 zčásti uplatnila jako pomocný jazyk i při výuce na gymnáziu,¹⁰ první české gymnázium ale bylo zřízeno až v roce 1862 v Táboře.¹¹ Němčina se tak na školách nejen učila, ale byla také jazykem, jímž byla výuka vedena. Platí to i pro školy, kterými prošel Bedřich Smetana.

Školní docházku Smetana zahájil v roce 1829 v Litomyšli na piaristické národní škole (Volksschule) s německým vyučovacím jazykem. V prvním ročníku školy byl v německém čtení a výslovnosti hodnocen velmi dobře.¹² Roku 1831 nastoupil do národní školy s německým vyučovacím jazykem v Jindřichově Hradci, kde nebyla čeština zastoupena ani jako vyučovaný předmět, a později tamtéž přešel na německé gymnázium. Od roku 1835, tedy v jedenácti letech, bydlel na privátu a navštěvoval německé gymnázium v Jihlavě, aby si tu podle Nejedlého prohloubil znalosti němčiny.¹³ V letech 1836–1839 přestoupil na německé gymnázium v Německém Brodě. Ač tu měl mladý Smetana i české spolužáky, v té době zde studoval například také mladý Karel Havlíček Borovský, a třebaže Nejedlý Německý Brod charakterizuje jako ryze české město,¹⁴ jazyková výuka se odehrávala v němčině. V roce 1839, tedy v patnácti letech, byl Bedřich Smetana poslán do Prahy na Akademické gymnázium, jehož prefektem byl tehdy Josef Jungmann a kde byla vyučovacím jazykem rovněž němčina. Smetana si zde v šestnácti letech – přesněji v dubnu 1840 – začal psát německý deník.¹⁵ Z gymnázia Smetana bez konzultace s rodinou vystoupil 13. května 1840. Po prázdninách byl téhož roku poslán do Plzně, kde měl dokončit gymnázium a kde na něho měl dohlédnout jeho bratranec František Josef Smetana, profesor fyziky a učitel na tamním filozofickém ústavu. I v Plzni byla vyučovacím jazykem němčina. Po dokončení gymnázia v Plzni se Smetana v roce 1843 (tj. ve svých devatenácti letech) vydal do Prahy, kde až do roku 1847 (tedy do svých dvaceti tří let) studoval kompozici na Hudebně vzdělávacím ústavu Josepha Proksche. Učovací jazykem zde byla opět němčina. Zhruba osmnáct let tedy Smetana byl ve výukovém kontextu dennodenně konfrontován s mluvenou i psanou němčinou, kterou užíval i aktivně.

10) Obecněji k situaci ve školství srov. též BURGER, Hannelore: *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1995; NEWERKLA, Stefan Michael: *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918*, WUV Universitätsverlag, Wien 1999; HROCH, Miroslav: *V národním zájmu*, NLN, Praha 1999.

11) Srov. KOŘALKA, Jiří: *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Argo, Praha 1996, s. 104.

12) Srov. NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana. Sv. 2: Na studiích*, Nákladem Hudební Matice Umělecké Besedy, Praha 1925, s. 299.

13) NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana, sv. 2: Na studiích*, Nákladem Hudební Matice Umělecké Besedy, Praha 1925, s. 17.

14) NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana. Sv. 2: Na studiích*, Nákladem Hudební Matice Umělecké Besedy, Praha 1925, s. 143 a 149.

15) Jeho rukopis i opis je uložen ve sbírkách Národního muzea – Českého muzea hudby – Muzea Bedřicha Smetany (MBS). Z fondů MBS vycházíme i v případě dalších zdrojů k Smetanově jazykové biografii shrnutých v inventáři fondu S 217 v oddělech *Osobní doklady Bedřicha Smetany a jeho rodiny* a *Odeslaná a přijatá korespondence Bedřicha Smetany*, konkrétně např. v případě fotokopie matričního záznamu o narození Friedricha Smetany (NM-ČMH-MBS S 217/2036), biřmovacího lístku (NM-ČMH-MBS S 217/2), ohlášek otevření hudební školy (NM-ČMH-MBS S 217/1811), deníků Kateřiny Smetanové, rozené Kolářové (NM-ČMH-MBS S 217/1903–4) a deníků Bedřicha Smetany (NM-ČMH-MBS S 217/1080–6).

Na druhou stranu je ovšem třeba říci, že retrospektivní hodnocení té doby, při němž se Smetana stylizuje do pasivní oběti germanizace, je poplatné dobovému národnímu diskurzu.¹⁶ V deníku, který si vedl na gymnáziu v Plzni, Smetana 2. března 1841 na adresu dívky, jež se do něho zamilovala, poznamenává:

Ach Gott! was ich nicht lachen muss. Eine hat sich in mich verliebt, Eine, die sehr wenig Bildung besitzt, ja nicht einmal recht gut deutsch kann!! – Davon abgesehen, ist sie älter als ich.

(deník Bedřicha Smetany, 2. března 1841)

Mladý Smetana tak němčinu v kontextu své doby chápe jako přirozenou „Bildungssprache“, němčina pro něho má v daném období vysokou prestiž, vnímá ji jako jazyk vzdělání, nikoli poněmčení nebo odnárodnění. Být pravým vlastencem či pravou vlastenkou neznamená, že je třeba redukovat se na češtinu:

Der Herr Brosch ist die Gefälligkeit selbst, und seine Frau!! die ist noch besser. Eine enorme Patriotinn, **eine wahre Czechinn**. Aber nicht daß sie vielleicht kein deutsch könnte! Nein, vielmehr nur zu gut versteht sie's.

(deník Bedřicha Smetany, 14. dubna 1841; ztučnění M. N. a L. R.)

Smetanova školní docházka navíc velmi pravděpodobně neprobíhala jen ve znamení němčiny. Jak ukazují Smetanovy deníkové záznamy, jistou roli ve školním kontextu sehrávala také čeština:

Predigt auf böhmisch.

(deník Bedřicha Smetany, 26. července 1841)

Wir hatten Klassenlesung. Die deutsche Rede des Sýkora war sehr gut vorbereitet.

(deník Bedřicha Smetany, 5. srpna 1841)

Jan Nepomuk Sýkora byl učitelem v premonstrátském klášteře s německým gymnáziem, u něhož Smetana první rok v Plzni bydlel. Zde – i v pozdějších podnájmech u lesmistrové Wildmannové a v rodině Kolářů – se tedy v soukromí nepochybně mluvilo česky. Také mezi spolužáky a známými sloužila čeština jako dorozumivací prostředek mluvené komunikace. Napovídají to nejen jména vynořující se v denících (*Ludmilla, Wlček, Woditzka, Piwonka, Schindelař/Schindelarž, Brzehowsky, Křepinský, Vendelín Ržiha, Kolař/Kolařž/Kolařž...*), ale i další jazyková data, neboť Smetana při zmínce

16 Proměny jazykové identity ať v průběhu života (srov. TREICHEL, Bärbel: *Identitätsarbeit, Sprachbiographie und Mehrsprachigkeit. Autobiographisch-narrative Interviews mit Walisern zur sprachlichen Figuration von Identität und Gesellschaft*, Lang, Frankfurt/Main 2004), nebo dle diskurzivního kontextu (srov. de FINA, Anna – SCHIFFRIN, Deborah – BAMBERG, Michael (eds.): *Discourse and Identity*, Cambridge UP, Cambridge 2006) jsou u bilingvních mluvčích zcela běžné a přirozené.

o jednom z kantorů v deníku přechází u jeho přezdívky *punčoška Beer* z němčiny do češtiny (deník Bedřicha Smetany, 27. března 1843). Je zřejmé, že tuto přezdívku museli učители dát jeho čeští studenti a že ji také užívali v české komunikaci.

Česky se nejspíše mluvilo rovněž v domácnosti Smetanových rodičů. Usuzujeme tak na základě manželských smluv, zápisů o narození dětí i podle soukromých dopisů (dopis otce matce z 27. června 1828 nebo dopis Bedřicha Smetany rodičům z 23. prosince 1856). V zaměstnání a společnosti či při četbě (předplatné *Bohemie*) však u Smetanů převládala němčina, která v diglosní situaci v Čechách té doby plní funkci psané vyšší variety, zatímco čeština pro české a česko-německé dvojjazyčné mluvčí plní funkci nižší variety mluvené.¹⁷ Sociální elevace otce Františka Smetany (1777–1857) nebo podle dopisů a jiných dokumentů *France/Franze Smettany*, tehdy sládka na valdštejnském zámku v Litomyšli, se odráží i v křestním jménu jeho syna *Fri(e)dricha* (německá varianta se objevuje jak v matrice, tak v rodinné korespondenci i v úvodu ke Smetanovu deníku). Jak naznačuje jazyk matričních předloh a zápisů o narození, proběhl nicméně křest malého Friedricha v češtině a s českými kmotry. Česky je psán i biřmovací lístek Friedricha Smetany z 15. června 1836.

Také ve vlastní rodině Bedřicha Smetany, kterou skladatel založil 27. srpna 1849, se před rokem 1860 uplatňovala nejen němčina, ale i čeština. Německy si oba manželé vedli deníky – Bedřich Smetana od roku 1840, Kateřina Smetanová, rozená Kolářová (1827–1859), doložitelně v letech 1849–1853 a 1854–1855. V němčině si také korespondovali (dokonce i ve vypjatém okamžiku umírání dcery *Fritzi* se Kateřina Smetanová 31. srpna 1855 na *Friedricha* obracela německým dopisem).¹⁸ Na druhou stranu je čeština v mluvené interakci v rodině doložena např. citáty řeči dětí v deníku Kateřiny Smetanové:

Sie [Fritzchen] sprach schon fast Alles u oft mit viel Überlegung – – so zum Beispiel sah sie mich einmal traurig am Fe[n]ster sitzen, den Kopf auf die Hand gestützt – so gleich unterbrach sie ihr Spiel, kam zu mir, und sagte mit theilnamsvoller Miene: **ti si smutna maminko stejska se ti po tatinkovi, jid? – – mně se taky stejska – –**

(Kateřina Smetanová, opis deníku z let 1849–1853 ve fondu MBS: 116–117; ztučnění M. N. a L. R.)

V hudebním ústavu, který Smetana na počátku své kariéry před odchodem do Švédska vedl v Praze a který byl zčásti orientován na vlasteneckou klientelu (Bedřich Smetana učil například dceru Františka Palackého, syna Kateřiny Podborské, dceru Josefa Jiřího Kolára apod.), se snad i v mluvené podobě uplatňovaly oba jazyky. Přínejmenším ohlášky založení

17) K pojmu diglosie srov. FERGUSON, Charles: *Diglossia*, Word 15, 1959, s. 325–340. K vnější diglosii srov. FISHMAN, Joshua: *Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism*, Journal of Social Issues 23, 1967, s. 29–38; NEWERKLA, Stefan Michael: *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918*, WUV Universitätsverlag, Wien 1999; van LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, Jiřina: *Ještě jednou o diglosii v Čechách, tentokrát i z genderového zorného úhlu*, Slovo a slovesnost 63, 2002, s. 178–199; STÖHR, Ingrid: *Zweisprachigkeit in Böhmen*, Böhlau, Köln/Weimar/Wien 2010.

18) Srov. faksimile in NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*, sv. 1, SVU Mánes, Praha 1924, s. 152–153.

ústavu jsou tištěny dvojjazyčně. Jinak byl ale Smetanův profesní život spjat především s němčinou. To platí o styku se skladateli Franzem Lisztem a jinými hudebníky i o obchodní korespondenci. Němčina fungovala jako dorozumivací prostředek i během pobytu v Göteborgu (1856–1862), neboť Smetana si na rozdíl od své dcery Žofie švédštinu neosvojil. Smetanovi měli ve Švédsku abonovanou *Bohemii*¹⁹ a němčina zde fungovala nejen jako dorozumivací prostředek s žáky a přáteli (např. s Fröjdou Benecke si Smetana později německy i psal), ale rovněž ve sboru a na veřejnosti. To bylo dáno jistě i tím, že němčina ve sféře vlivu někdejší Hansy hrála speciálně v přístavních městech podél Baltského moře a v jihovýchodní části Severního moře daleko významnější roli, než by se zdálo dnes.

Podobnou dorozumivací funkci měla němčina v pracovním kontextu dokonce i po návratu do Prahy, speciálně v počátcích Smetanova působení ve funkci kapelníka Prozatímního divadla (od roku 1866). Komplexnější texty jako hudební kritiky pro *Národní listy* z první poloviny 60. let 19. století psal Smetana také nejprve německy, teprve pak se překládaly do češtiny a upravovaly.²⁰ I to mohl být důvod, proč je přestal psát.

Ideologické přehodnocení němčiny u Smetany nastává ke konci pobytu v Göteborgu a po návratu do Prahy, nepochybně v reakci na posílení národního hnutí a rozšíření českého veřejného prostoru po Říjnovém diplomu (1860) a po vítězství české strany v komunálních volbách v roce 1861. Spolu se silící nacionalizací jazyka od 60. let 19. století stoupá v národně orientovaných kruzích prestiž češtiny a klesá prestiž němčiny, a „pravý Čech“ tak preferuje češtinu a odmítá němčinu, a to jak v komunikaci veřejné (v komunikaci s českými kulturními a jinými organizacemi a úřady v obcích s českou většinou), tak soukromé, jak v projevech mluvených, tak psaných. Smetana ve veřejné komunikaci skutečně dává přednost češtině.²¹ Také v soukromí se snaží prosadit češtinu jako jediný komunikační prostředek a svou druhou ženu Bettinu, již ještě počátkem 60. let sám psal německy, napomíná, když sáhne po němčině: *Dívna věc, že si mně zase z německým psaníčkem oblažila, snad pro ten tamnější vzduch, který okolo Lamberku vladne?* (Bedřich Smetana Bettině Smetanové, 15. září 1864) Musíme si však uvědomit, že Smetanův posun od němčiny k češtině se odehrává v době, kdy je Smetanovi už 36 let. Není proto překvapivé, že má Smetana potíže s českým pravopisem, morfologií i stylizací způsobené nedostatkem formálního vzdělání v češtině a nedostatkem zkušeností s užíváním psané formy češtiny. Smetana se tento deficit snaží kompenzovat vytvořením komunikačních předpokladů pro osvojení psané češtiny (viz zmiňovaný přechod k češtině v soukromé a polooficiální korespondenci) a také cíleným úsilím o osvojení českého standardu (např. pomocí výpisků a opakování deklinačních a konjugačních paradigmat²²).

Jistým signálem, že Smetana s výsledkem svého snažení nebyl zcela spokojen, jsou

19) Srov. dopis Bedřicha Smetany Anně Kolářové z ledna 1859. Srov. též WAGNEROVÁ, Alena – ŠRÁMKOVÁ, Barbora (eds.): *Smetana – Dvořák – Janáček*, Deutsch Verlags-Anstalt, München 2003, s. 39.

20) Srov. SMETANA, Bedřich: *Články a referáty 1862–1865*, Česká grafická unie, Praha 1920; JARKA, Václav Hanno (ed.): *Kritické dílo Bedřicha Smetany 1858–1865*, Nakladatelství Pražské akciové tiskárny, Praha 1948.

21) Lze např. doložit několik dopisů, které Smetana píše z pozice kapelníka vedení české opery (JUDr. Antonínu Čížkovi), česky píše také třeba nakladateli Františku Augustinu Urbánkovi či redaktorovi Františku Pivodovi.

22) Srov. reprodukci in MAHLER, Zdeněk: *Nekamenujte proroky. Kapitoly ze života Bedřicha Smetany*, Albatros, Praha 1989, s. 137.

dvě různé strategie, které při psaní dopisů užíval. Jednou z nich je vyhledání pomoci druhých osob: *Smutná okolnost pro mně je tá, že stran české koncepce se musím vždy na výpomoc někoho jiného obrátit.* (Bedřich Smetana Josefu Srbovi, 4. srpna 1881) Jak vidíme z citátu, dával si Smetana při formální korespondenci i na konci svého života dopisy stylizovat, resp. opravovat. Jinou možnou strategií by bylo vyhýbání se komunikaci, což sociolinguistika označuje jako tzv. „avoiding strategy“.²³ Určitý její náznak bychom snad mohli spatřovat ve výše citovaném listu Elišce Krásnohorské z 25. listopadu 1876. Je ovšem nutno říci, že Smetanova poznámka o tom, že *nerad koresponduje*, je v jeho dopisech ojedinělá, a je tudíž otázkou, do jaké míry byla způsobena Smetanovým momentálním rozpoložením či dočasným zahlcením korespondencí.

Nakolik uvedená Smetanova hodnocení odpovídají realitě, tj. nakolik byl Smetana v úsilí o zvládnutí psané formy češtiny úspěšný, nám s oporou o uvedenou Smetanovu jazykovou biografii poodhalí jazyková analýza jeho korespondence, jíž se budeme věnovat v další části naší studie.

Materiálově jazykový rozbor vychází z elektronického *Korpusu odeslané a přijaté česky psané korespondence Bedřicha Smetany*²⁴, který byl roku 2009 ve spolupráci s Fakultou informatiky Masarykovy univerzity pro vědecké účely vytvořen na Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.²⁵ Základ korpusu tvoří věrný elektronický přepis originálů dopisů (celkem jde o více než 400 listů odeslaných a více než 300 listů přijatých), které byly ve dvou subkorpusech (jako korespondence odeslaná a přijatá) uloženy pod korpusový manažer Bonito. Díky němu je možné v korpusu vyhledávat různé sekvence znaků (slov, slovních tvarů, delších úseků), a získat tak cenné statistické údaje o frekvenci jejich výskytu.

Vzhledem k tomu, že všechny dopisy byly opatřeny také doprovodnými charakteristikami (údaji o pisateli/adresátovi dopisu, jeho vztahu ke Smetanovi a době napsání listu), je možné sledovat rozložení zkoumaných jevů z hlediska sociálního (tj. výskyt v dopisech soukromých, polooficiálních či oficiálních²⁶) i časového. Zjištěné výsledky lze krom toho

23) „Avoiding strategy“ spočívá v tom, že mluvčí cizího jazyka dávají přednost psané komunikaci před komunikací mluvenou, při níž se nemohou opřít o podpůrné prostředky jako slovník, jazykový korektor, radu jazykově zkušenějších kolegů a pro niž nebyli při výuce jazyka dostatečně vycvičeni. Takto jsme ji zaznamenali v česko-německé firemní komunikaci (srov. NEKVAPIL, Jiří – NEKULA, Marek: *On language management in multinational companies in the Czech Republic*, *Current Issues in Language Planning* 7, 2006, s. 307–327). U Smetany by tomu s ohledem na jeho rodinnou a školní jazykovou socializaci bylo zrovna naopak, tj. vyhýbání by se týkalo psaného jazyka.

24) *Korpus odeslané a přijaté česky psané korespondence Bedřicha Smetany* [CD-ROM], ÚČJ FF MU, Brno 2009.

25) Za pomoc při jeho vzniku děkujeme Muzeu Bedřicha Smetany v Praze, jež zapůjčilo zdigitalizované dopisy, a dále Mgr. Pavlovi Rychlému, Ph.D., a doc. PhDr. Zdeňce Hladké, Dr. Pro účely vědeckého bádání je tento elektronický korpus uložen jednak na Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, jednak v Muzeu Bedřicha Smetany v Praze. Při jeho tvorbě byly dopisy opatřeny novými evidenčními čísly, k nimž jsou v korpusu dohledatelné původní signatury užívané Muzeem Bedřicha Smetany. Veškeré příklady ze Smetanovy korespondence, které zde uvádíme, citujeme podle tohoto korpusu, proto k nim není připojen odkaz na konkrétní dopis.

26) K dopisům oficiálním je ovšem nutné přistupovat obezřetně. Jak už bylo řečeno, z řady poznámek ve Smetanově korespondenci (viz třeba výše citovaný dopis Josefu Srbovi z 4. srpna 1881) totiž vysvitá, že při jejich stylizaci Smetana využíval pomoc jiných osob – nechal si je kontrolovat nebo i celé sestavit někým jiným. Z tohoto důvodu je nutné jazykovou analýzu opřít především o listy soukromé a polooficiální, u nichž se dá předpokládat, že je psal Smetana sám.

porovnávat také s dopisy přijatými, z čehož je dále možné usuzovat na případnou obecnou dobovou rozšířenost konkrétního jevu.

Dalším materiálem, který je třeba při posuzování jazykových jevů vyskytujících se ve Smetanově korespondenci zohlednit, jsou dobové jazykové příručky. Poskytují nám nezbytný rámec, na jehož pozadí lze teprve hodnotit Smetanovy české projevy. Je však nezbytné mít na paměti, že tyto publikace nemají normativní charakter, jak jsme zvyklí dnes, nýbrž dobový stav jazyka spíše popisují. I tak se v nich ale občas objevují hodnocení či komentáře, na jejichž základě lze dovodit, co bylo považováno za žádoucí a zda se to kryje s tím, co bylo v běžném úzu opravdu živé.

Vzhledem k omezenému prostoru tohoto příspěvku nemůžeme detailně analyzovat všechny jevy, jež se u Smetany objevují. Na podkladě jazykových příruček 19. století se proto zaměříme na momenty, které se od stavu v těchto publikacích zachyceného odchyľují, a z nich pak navíc jen na ty, které jsou u Smetany výrazné a opakovaně se vyskytující. Jelikož se pro nás odrazovým můstkem stává výše uvedená Smetanova jazyková biografie, rozdělíme je do několika skupin s ohledem na údaje, které jsme při její rekonstrukci zjistili. Budeme se tak věnovat:

1. jevům, které Smetanovi činí potíže pravděpodobně proto, že si psanou formu češtiny začal osvojovat až v dospělém věku, a tudíž si je nemohl dostatečně zafixovat a zautomatizovat;
2. jevům, které jsou zapříčiněny Smetanovým česko-německým bilingvismem a jež se do Smetanova českého vyjadřování dostávají pod vlivem němčiny;
3. jevům, které do Smetanou psaných dopisů pronikají pod vlivem jazyka mluveného.

Do prvního okruhu můžeme začlenit řadu jevů pravopisných.²⁷ Není překvapivé, že Smetanovi činí potíže zápis českých slov tam, kde z výslovnosti nelze odvodit způsob zápisu. Smetana se tudíž potýká např. s psaním *i/y*, a to po pravopisně obojetných souhláskách v základech slov (*ubituje, dle [...] zviku, dobýrkou, pospýchat*), v koncovkách (*pro kusi klavírní, za předešlí rok*), ve shodě podmětu s přísudkem (*zpěvohry [...] až posud bohužel léželi; básně [...] mě přiměli*), a dokonce i po souhláskách pravopisně měkkých či tvrdých (*příč, tríznění, záhi, Vašych bojovníků*).

Podobně je pro Smetanu problematický zápis skupiny vyslovované jako [mňe], ale psané jako *mě* nebo *mně* (*pisemě, spomělo, v domně*), velice často se to týká tvarů zájmena *já* (*ode mně, teď mně [...] souži; potom mě musíte napsat, velký honorár mě dáti chce*).

S neadekvátním způsobem zápisu se setkáváme také u *s/z/vz* na počátku slova (*scela, vshledem*). Mnohdy jde o výrazy, u nichž vstupuje do hry vyslovovaná podoba (výslovnostní spodoba hlásek) a které by tudíž patřily spíše do třetí vymezené skupiny jevů (*skoušky, způsobem, stráta sluchu* a také třeba *skříšení* či *spomněl*, kde navíc dochází k zjednodušení skupiny hlásek *vz-*). K těmto případům je ovšem nutno přistupovat s opatrností, neboť Smetanova korespondence může pouze ilustrovat obecnou dobovou

27) Podrobněji k pravopisné stránce Smetanovy korespondence srov. RYCHNOVSKÁ, Lucie: *Korespondence Bedřicha Smetany z hlediska pravopisného*, in: M. Čornejová – L. Rychnovská – J. Zemanová (eds.): *Dějiny českého pravopisu* (do r. 1902), Host, Brno 2010, s. 402–412.

rozkolísanost zápisu – např. slovník Františka Štěpána Kotta z let 1878–1887 uvádí podobu *skouška* i *zkouška*, *spůsob* i *způsob*, *stratiti* i *ztratiti*, *spomenouti*, *zpomenouti* i *vzpomenouti*, *skřísiti*, *zkřísiti*, *vskřísiti* i *vzkřísiti*, podobně u Smetany čteme také *zkoušky*, *zpomněl*, *způsobem*, *ztratit*.

Deficit školního vzdělání v češtině, resp. o češtině, se projevuje rovněž v rovině tvaroslovné nebo, přesněji řečeno, u jevů stojících na pomezí morfologie a syntaxe. Smetana někdy volí nesprávné koncovky, a to u substantiv (*s upokoženou mysl, všímat našich pracích, hejno [...] skákavých sínfoniiich, v mém plnomocenstvým*), ale také u adjektiv (*určit jemu v scéně nejbližšimu pána zpěvaka, s vrtkávem applausem*). Jak je z uvedených příkladů patrné, roli zde přitom mnohdy hraje tzv. skladební spodoba spočívající v tom, že Smetana připojí k základu slova nesprávnou koncovku pod vlivem tvaru stejně zakončeného, blízko stojícího.

V rámci skloňování přídavných jmen a zájmen zjišťujeme dominanci koncovek tvrdé adjektivní deklinace. Smetana je připíná k adjektivním tvarům měkkým²⁸ (*k finančným orgánům, S úctou nevšednou, cizé city*)²⁹, ale také k adjektivům přivlastňovacím (*o pobytu Bendlovém v Praze, na slova Hálková, v Prokšové škole*), k zájmenům (*právo na všechné moje skladby, na všechné časy*) či k číslovkám (*zastřeli jsem jedného zaíce, jedného krásného rána*). U zájmen přivlastňovacích *náš* a *váš* se pak opakovaně vyskytují koncovky adjektivní deklinace měkké (*v našem smyslu, ve Vaším elaborátu*).

Nesprávné tvary tu a tam najdeme také u skloňování zájmen osobních (*o vyrovnání mezi maminkou, Tebou, a mně; Co základ běže on naší correspondenci [...] a dává jim důležitost*) nebo číslovek, zvl. číslovek *dva* a *oba* s pozůstatky duálové deklinace (*ku „Dvěm vdovám“, ke „Dvoum vdovám“, s textu obouch osob*). Druhé dva uvedené tvary jsou přitom dobovými gramatikami hodnoceny jako vlastní obecné mluvě.³⁰ To už bychom se ale dostali k jiné skupině jevů, totiž k těm, které odráží vliv mlúvenosti. Jim se budeme věnovat až v závěru naší studie.

Přesuňme se nyní k případům, u nichž můžeme pozorovat interference mezi češtinou a němčinou.³¹ Opět se s nimi setkáváme v pravopisu, a to při psaní obecných jmen s vel-

28) Podobně jako u některých případů výše se ovšem ani zde nesmíme nechat ovlivnit naším současným jazykovým povědomím. Dobová jazyková situace totiž mohla být jiná než dnešní a některá adjektiva, jež dnes skloňujeme jako tvrdá, byla měkká a naopak. Příklady, které uvádíme, jsou však chybné i podle dobového úzu (srov. KOTT, František Štěpán: *Česko-německý slovník zvláště grammatičko-frazeologický*, Tiskem a nákladem knihtiskárny Josefa Koláře / Tiskem a nákladem knihtiskárny Františka Šimáčka, Praha 1878–1887).

29) Jen ojediněle se naopak koncovky měkké objeví u přídavných jmen tvrdých (např. *k svobodní spotřebě*).

30) Srov. HANKA, Václav: *Mluvnice českého jazyka na základě soustavy Dobrovského*, V knihkupectví Václava Hessa, Praha 1849, s. 141–142; HATTALA, Martin: *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského*, Nákladem Calveova kněhkupectví, Praha 1857, s. 245–246; ZIKMUND, Václav: *Grammatika jazyka českého pro nižší gymnasia. I. oddělení*, Nákladem kněhkupectví I. L. Kober, Praha 1865, s. 79. Tvar *dvoum* připouští až Tomíček (srov. TOMÍČEK, Jan Slavomír: *Mluvnice česká*, Nákladem Bedřicha Tempského, Praha 1867, s. 99–100).

31) K vlivu němčiny na Smetanovo české vyjadřování srov. také RYCHNOVSKÁ, Lucie: *...zapovídám, by se kontrolovalo, jest-li já pracuji... Aneb o vlivu němčiny na český jazyk Bedřicha Smetany*, in: J. Hladký – L. Rendár (eds.): *Varia XIX. Zborník plných příspěvků z XIX. kolokvia mladých jazykovedců, Trnava – Modra-Harmónia 18.–20. 11. 2009* [CD-ROM]; Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave / Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Trnava 2010, s. 322–324.

kým počátečním písmenem (*do Hotelu, několik nových Motivů, ...bych vydal Partituru*), značení zdvojení písmene čárkou nad příslušnou literou (*o změnu programu, svým komandem, pro sl. Lauschmaňovou, vílou*, odraz němčiny prozrazuje grafická podoba slov i v jiných případech (*do hudební interpretace, to jsou cigarra, dostal jste roly*). Je ovšem třeba podotknout, že němčinou ovlivněný zápis mohl být u některých výrazů všeobecně rozšířen – viz třeba v citovaném dopisu se objevující *interest, k úspěchu jeho nejnovější operetty*, podobně třeba *u kassy, moje korespondence* atd. (dokládá to pohled do dobových jazykových příruček – srov. slovník F. Š. Kotta – i do přijaté korespondence).

Z němčiny také pochází řada výrazů, jež Smetana začleňuje do svých projevů. Ponechává je přitom v původní podobě (někdy je dokonce píše kurentem, ačkoli je okolní český text zapsán latinkou): *myslet na: Abgänge, Koronen, Applaus po větě; aby konec arii byl „applausfähig“; výlohy zpravím, jak do Prahy přibudu, taky úřadům co „Einkehr-geld“*. Jindy jsou adaptovány (pravopisně, morfologicky) – krom výše zmíněných případů uvedme třeba: *...se mně offeriruje, méně passuje, vkusnými rantlemi*.

Ve Smetanových dopisech se dále setkáváme s obraty, jež vznikají doslovným přeložením německých konstrukcí: *stojí Vám k dispozici* (zur Disposition stehen), *držel by tu roli za epizodní* (etwas für etwas halten), *Dávám ještě jednou moje vřelé díky* (zřejmě podle něm. jemandem seinen Dank abstaten), *použit příležitosti této* (die Gelegenheit nutzen). Podobně je tomu u výskytu některých slovesných předložkových vazeb tam, kde má čeština vazby bezpředložkové: *S tou divokou pomstou skončí celá skladba* (mit etwas enden), *přijedu do Prahy [...] s poledním vlakem* (mit etwas kommen).

Tím, že si Smetana začíná český jazyk v psané formě soustavně osvojovat až v dospělém věku, lze pravděpodobně vysvětlit také záměny v užití přídavných jmen a příslovčí: *zná český psát; na [...] svěření od Tebe též německé psané; aby naše přátelství zůstalo trvanlivé; Diplomatically by to psaní muselo být*. Roli v tomto případě ovšem nepochybně sehrává i situace v německém jazyce, kde u základní formy (deutsch, diplomatisch atd.) nelze rozlišit mezi adjektivem a adverbiem.

Obdobného rázu jsou také Smetanovy problémy s adekvátním užitím zvrtného přivlastňovacího zájmena *svůj*, neboť ani v tomto případě nemůže Smetanovi poskytnout oporu němčina, jež nedisponuje ekvivalentním tvarem zvrtného zájmena přivlastňovacího. Smetana píše např.: *bych tím [...] a priori devastoval moje vlastní dílo; zapomenu na můj neblahý stav nynejší; Piš brzo / Tvému Bedřichovi*. Neklade tedy *svůj* do vět, kde přivlastňuje podmětu a kde by podle dobových příruček zvrtné přivlastňovací zájmeno stát mělo (užití přivlastňovacího zájmena nezvrtného je v češtině té doby stejně jako dnes považováno za chybné).³² Naopak ho Smetana zase užívá tam, kde podmětu nepřivlastňuje: *nevďek svému umělci neměl by se tak rozšiřovat; Vždyt Vám pro svoje zdokonalení [...] nezbyva tolik času*.

Není překvapivé, že vliv němčiny lze vystopovat také v rovině syntaktické. Větné struktury po vzoru němčiny byly obecně rozšířené, a tak se i u Smetany objevují tzv. rámcové konstrukce spočívající v postavení plnovýznamového slovesa na konci větného celku,

32) Srov. např. HANKA, Václav: *Mluvnice českého jazyka na základě soustavy Dobrovského*, V knihkupectví Václava Hessa, Praha 1849, s. 51–52; HATTALA, Martin: *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského*, Nákladem Calveova kněhkupectví, Praha 1857, s. 230–231.

vyskytuje-li se ve spojení se slovesem modálním: *nechcí nikterak ani dost málo na ujmu výkonů slečny Síttové něco zkrátit; musím pozorně a pomalu psat*. Stejně tak je až na konec větného celku kladen určitý slovesný tvar ve vedlejších větách: *jest-li totiž můj poměr k divadlu³³ ku konečnému vyřízení do té doby dojde; které moje starý Branibory z novu do života přivádějí; když ona tu rolly takořka v novým rouchu provedla*.

Poslední okruh jevů, na něž se upře naše pozornost, jsou ty, které prozrazují vliv mluvené podoby jazyka. Tak jako u obou výše zmiňovaných skupin setkáváme se s nimi i zde na úrovni pravopisné. Patřily by sem případy odrazu výslovnostní spodoby (tzn. toho, že skupinu souhlásek vyslovujeme zněle nebo nezněle podle poslední z nich) v grafické podobě slov (*lechký, těšká, heské*), ztráty znělosti na konci slova před pauzou (*aš, uš, sloch*) či zjednodušení skupin hlásek, k němuž při výslovnosti dochází (*dycky, kulí, s kerou*, jmenovat můžeme také např. frekventovanou staženou formu *ňáký*).

Z mluveného úzu pochází v rovině hláskoslovné diftongizace *ý > ej* (*ňákej, poctivej, žádnej*) či mnohem častější úženi *é > í* (v *novým rouchu*, ve *velký míře*, *Je to smutný, druhý sešity, rakouský mince, ty věčný výčitky*).

Co se týče uvedených forem množného čísla (*druhý sešity* apod.), souvisí jejich průnik i s tendencí sjednotit podobu adjektivních (popř. zájmenných) plurálových koncovek všech rodů. Svůj odraz tento sklon nachází ve Smetanou psaných dopisech ojedinele také u maskulin životných (*mladý Polákové; všeliký ty křiklouní a mudrlantí*) či neuter (*děvčata [...] nejsou dosud zvaný*).

Jiný projev zmíněné snahy lze vypožorovat ve tvarech 7. pádu množného čísla, kde se u podstatných a přídavných jmen všech rodů, popř. i u zájmen, hojně objevuje jednoznačná (daný pád jasně vyjadřující) koncovka femininní – vokál + *-mi*, event. duálová – vokál + *-ma*: *rantlemi, s špektaklemi, místami, s penězma, mezi polkama, několika zlatýma, s nima*.

Z mluvených projevů se do Smetanových dopisů dostávají také formy 1. pádu množného čísla životných maskulin tam, kde by měl být pád 4.: *pro moje dědící, jsem [...] některé solisté cvičil, opije zbrojnoši*. Na rozdíl od jevů výše zmiňovaných, které můžeme považovat za všeobecně rozšířené, se však v tomto případě setkáváme s prvkem, jenž je vázán pouze na určité území, a to na oblast severovýchodočeských dialektů.³⁴ Stejného charakteru jsou pak slovesné tvary typu *mluvějí, nosejí, plazejí, utvořejí, volejí, zkazejí*. Při pohledu do mluvníc 19. století zjišťujeme, že se v těchto případech, tj. ve tvarech 3. os. pl. indikativu přezenta aktiva sloves 4. třídy typu *prosít*, připouští pouze *-í*, nikoli *-ejí*, popř. *-ějí*.³⁵ V tomto případě uvedené formy zasahují areál středočeských a severovýchodní část dialektů jihozápadočeských.³⁶ Srovnáme-li teritoriální rozšíření dvou posledně zmíněných

33) Znakem **I** zaznamenáváme případy, kdy kvůli nedbalosti psaní nelze rozhodnout, zda se jedná o *i* nebo *í*.

34) Srov. BALHAR, Jan a kol.: *Český jazykový atlas 4*, Academia, Praha 2002, s. 248–252.

35) Srov. HANKA, Václav: *Mluvnice českého jazyka na základě soustavy Dobrovského*, V knižkupectví Václava Hessa, Praha 1849, s. 162; HATTALA, Martin: *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského*, Nákladem Calveova kněžkupectví, Praha 1857, s. 290; ZIKMUND, Václav: *Grammatika jazyka českého pro nižší gymnasia. I. oddělení*, Nákladem kněžkupectví I. L. Kober, Praha 1865, s. 110; TOMÍČEK, Jan Slavomír: *Mluvnice česká*, Nákladem Bedřicha Tempského, Praha 1867, s. 168.

36) Srov. BALHAR, Jan a kol.: *Český jazykový atlas 4*, Academia, Praha 2002, s. 448–449.

jevů s údaji ze Smetanova života, zjistíme, že jejich nářeční příslušnost přesně odpovídá místům, kde se Smetana v době svého dětství a mládí pohyboval. Mohl je tudíž slyšet z úst zdejších mluvčích, osvojit si je a následně začlenit do svých vlastních projevů.

Hovoříme-li v této části o vlivu mluvenosti na Smetanovy psané projevy, je třeba na závěr naší studie připojit zmínku o momentech plynoucích ze samotného charakteru korespondence, jak jsme o něm mluvili v úvodu. Výše již bylo řečeno, že korespondence je svého druhu dialogem, a tak v ní nalezneme strategie, které mluvčí volí v běžné ústní komunikaci – máme na mysli užití různých kontaktních prostředků, jako jsou oslovení (*Velectěný pane kapelníku!*), otázky (*Co pak dělají moje Polky?; Kdypak mně je pošleš?; Zpřáteli-li se pání a dámy se svými partiemi?*), formy pro vyjádření žádosti (*Příležitostně vyříd'te laskavě Bendlovi mojí upřímnou gratulaci; jen bych žádal aby se do knížky připsali, pošli je mě sem*), pobídky k reakci (*píš mně o tom; tak mě hned odepíšte; prosil bych o zprávu o tom*), užití zájmen, jejichž prostřednictvím se mluvčí obrací na adresáta (*k Vašemu příjmu do Prahy; Chtěl jsem se Vám poděkovat*), občas se setkáme i s tzv. dativem kontaktním (*Jsemť Vám nyní s tím odstrkováním [...] celý rozmrzen*).

Dalším typickým znakem mluvených projevů je jejich časté citové zabarvení a podobně je emocionalita přítomna rovněž v řadě Smetanových listů. Projevuje se například v užití vět zvolacích (*Prozatím přeju Vám as 1000 zl. přijmu!*; *Sláva Všem!*) či expresivních výrazů (*zatrolené korektury; všeliký ty křiklouní a mudrlanti; abych [...] dával národu hudební taitrlíctví*), expresivita je také nedílnou součástí obrazných vyjádření, jimiž jsou Smetanovy projevy zhusta protkány (*přivedete-li je [zpěvohry] ku skříšení z mdloby, ve které až posud bohužel léželi; budu muset chodit po světě s flašinetlem; kdy začnou skoušky na prknech; musí jí [skladbu Hakon Jarl] nad obyčejné hejno ouvertur a skákových sífoniich postavit; není zapotřeby, aby se osoby bud' zbláznily, aneb smrtí pošli, aby byly dramaticky*), a představuje tak dosti podstatný rys jím tvořených komunikátů.

Předložená analýza Smetanovy korespondence ukázala na limity vyjadřování Bedřicha Smetany v češtině. Velmi dobře tak ilustruje, že mentální proměna společnosti od identity lokálně-zemské k identitě jazykově národní a příklon k češtině se i u aktivních protagonistů národního umění – podobně je tomu mj. i u Josefa Mánesa či Antonína Viktora Barvitiuse a jiných českých výtvarných umělců a architektů – odehrává primárně v symbolické rovině a předbíhá schopnost a vlastně i možnost plně ovládnout její psanou podobu a uplatnit ji bezvýhradně v nejrůznějších oblastech běžného života, včetně sféry veřejné. Na druhou stranu, ačkoli může Smetanova korespondence vykazovat nedostatky pravopisné či gramatické, je to snad hlavně právě naposled zmiňovaná schopnost neotřelého a metaforického vyjadřování, díky níž nás do sebe Smetanovy dopisy dokáží – stejně jako jeho hudba – vtáhnout a upoutat nás. Proto si korespondence zaslouží naši pozornost nejen jako zdroj informací o osudech určitého člověka, o fungování dobové společnosti a hudební kultury, ale také jako neocenitelný pramen pro poznání jazyka konkrétního mluvčího a skrze něj částečně i šířeji pro poznání jazyka dané doby.

Bedřich Smetana's Use of the Czech Language¹

MAREK NEKULA AND LUCIE RYCHNOVSKÁ

The authors of this study create a 'language biography' of Bedřich Smetana (1824-84), determined mainly by Czech and German, based on his correspondence and other sources. They then discuss his written Czech, influenced directly and indirectly by the Czech-German language contacts typical of the Czech lands during the nineteenth century. The 'language biography' takes into consideration the form and usage of Czech and German in various environments (family, school, church, work, office, culture, and free time) in view of both the locations where Smetana lived and the status and prestige of the two languages in the Czech lands as they changed over the course of time. The analysis of Smetana's Czech addresses all linguistic levels: spelling, phonetics, morphology, vocabulary, and syntax. The article demonstrates that Smetana can be considered a bilingual user of Czech and German, who was capable of communicating in both languages in a whole spectrum of language situations, even though his written Czech shows certain limitations which he consciously endeavoured to overcome during the second half of his life.

Bedřich Smetana – nineteenth century – correspondence – sociolinguistics – language biography – bilingualism – linguistic analysis

Persons notable for outstanding accomplishments usually attract the interest of both scholars and the general public, including interest in their private lives, which often fascinate us today in themselves thanks in part to the time elapsed and the concomitant changes in political context, way of life, etc. This may involve aspects of life that were commonplace and unremarkable at the time, but which have nevertheless been documented as part of the life stories of these exceptional figures, affording a look at everyday life at the time when they lived. It is in this sense that our study approaches the life of Bedřich Smetana (1824-84). We are not interested here in his impact on the history of music in the Czech lands or elsewhere, nor are we trying to reconstruct the 'authentic' sound of his compositions based on musical notation

1) This article came into being as part of the project *Soukromá korespondence 20. století. Rozšíření korpusových zdrojů, nové možnosti lingvistického využití* (Private Correspondence of the Twentieth Century: Expansion of Sources Consisting in Bodies of Correspondence, and New Possibilities for Linguistic Utilization, GAP406/10/0823) undertaken at the Institute of the Czech Language of the Masaryk University Faculty of Arts, and of the National Museum's research project *Osobnosti české vědy a kultury* (Important Figures in Czech Science and Culture, MK0002327202) with the subtopic *Kritická edice korespondence Bedřicha Smetany a nový vědecký katalog pramenného fondu jako její nezbytné východisko* (A Critical Edition of the Correspondence of Bedřich Smetana, and a New Scholarly Catalogue of the Sources as Its Indispensable Starting Point).

or comments concerning performance of his works; rather, we are interested in his personal life story.

Naturally the life of Smetana has been and still is the focus of great attention, just as is his compositional bequest. Our approach is new in that we are not reconstructing his life as a whole but creating his 'language biography', and on that background analyzing the nature of his language in the awareness that he lived and worked on the linguistic boundary between Czech and German. But creating Smetana's 'language biography' is useful not only from the standpoint of linguistics: it has significant value also for a better understanding of the period, and of the biographical context of the origin and reception of his works. Among leaders of the nationalist movement during the nineteenth century, who starting in the 1860s included Smetana, one can note a symbolic 'declaration of allegiance' to the language and the nationalist ideology. This did not necessarily mean perfect mastery of written Czech.¹ In the 1860s and 1870s, however, this form of national revival was obviously no longer sufficient. Therefore when Eliška Krásnohorská chastised Smetana for a 'foreign accent' in phrasing (see her letter to him of 11 May 1871)² this was not only insulting but posed a certain threat to him in the context of Czech nationalist ideology of the nineteenth century, which viewed language as an essential, inherent trait of the nation. The pressure of the language ideology of the time is reflected not only in Smetana's own attitudes and behaviour as concerns language, but in the efforts by his biographer Zdeněk Nejedlý, almost hysterical from today's point of view and leading him even to falsification (misleading transcription) of source material, to demonstrate the 'Czechness' of Smetana's music by methods that included 'Czechification' of his family background and exaggeration of his knowledge of the Czech language.³

For the purposes of our research the sources consist of various governmental records and Smetana's own writings, i.e. his diaries and especially his correspondence. To

1) In the first half of the nineteenth century this was a position typical of German writers interested in Bohemia. See e.g. HÖHNE, Steffen: 'Die literarische Instrumentalisierung der böhmischen Geschichte im Vormärz. Hus und die Hussiten', in Klaas-Hinrich Ehlers et al., eds.: *Brücken nach Prag: Deutschsprachige Literatur im kulturellen Kontext der Donaumonarchie und der Tschechoslowakei*, Lang, Berlin 2000, pp. 43-80; HÖHNE, Steffen: 'Böhmische Utopien: Der Bohemismus-Diskurs in der Zeit der Restauration,' in W. Koschmal, M. Nekula, and J. Rogall, eds.: *Deutsche und Tschechen. Geschichte – Kultur – Politik, Bundeszentrale für politische Bildung*, Bonn 2005, pp. 623-37; and KOŘÁLKA, Jiří: 'Welche Nationsvorstellungen gab es 1848 in Mitteleuropa', in R. Jaworski and R. Luft, eds.: *1848/49 – Revolutionen in Ostmitteleuropa*, Oldenbourg, Munich 1996, pp. 29-46. For the new era, concerning 'declaration of allegiance' to 'Germanness' without knowledge of the German language see e.g. NEKVAPIL, Jiří: 'On Non-Self-Evident Relationship between Language and Ethnicity: How Germans Do Not Speak German, and Czechs Do Not Speak Czech', *Multilingua* 19, 2000, pp. 37-53.

2) OČADLÍK, Mirko: *Eliška Krásnohorská – Bedřich Smetana. Vzájemná korespondence* (The Mutual Correspondence of Eliška Krásnohorská and Bedřich Smetana), Topič, Prague 1940, pp. 35ff.

3) NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*, Vol. 1, SVU Mánes, Prague 1924; *Bedřich Smetana*, Vol. 1, *Doma* (At Home), Hudební Matice Umělecké Besedy, Prague 1924; *Bedřich Smetana*, Vol. 2, *Na studiích* (Studies), Hudební Matice Umělecké Besedy, Prague 1925; *Bedřich Smetana*, Vol. 3, *Praha a venkov* (Prague and the Countryside), Hudební Matice Umělecké Besedy and Sbor pro postavení pomníku Bedřichu Smetanovi v Praze, Prague 1929; *Bedřich Smetana*, Vol. 4, *Ve společnosti* (In Society), Melantrich, Prague 1933. Concerning Nejedlý's distorted portrayal of Smetana from the standpoint of language see NEKULA, Marek and RYCHNOVSKÁ, Lucie: 'Smetanova čeština v dobovém kontextu (Smetana's Czech in the Context of His Time), *Hudební věda* (Musicology) 47 (2010), No. 1, pp. 43-76.

begin with we shall attempt to illustrate the many-layered nature of his letters as a source of information about the participants in the given correspondence and about the time in which they lived via one example: a letter from Smetana to Adolf Čech, conductor for the Provisional Czech Theatre (here translated from the original Czech, which is shown in facsimile in the Czech version of this article):

Most honoured conductor,

My operas are at your disposal, and I shall be grateful if you awake them from the slumber in which they have unfortunately lain so far.

I would be especially pleased if *Dalibor* could be remembered during the winter season, provided my relationship with the theatre is definitively clarified by then.

At the moment I am quite annoyed by the shoving aside of my affairs, and on top of that I am incapable [of doing anything]. It is no trifling matter, to be without any pay or income since May!

In the end I may have to walk the world with a barrel organ.

If I were in a normal state of mind I would come to Prague for the performance for your benefit; but in this present condition of stress I have lost all appetite, all interest, in art, even in my own works.

For the time being, I wish you income of about 1,000 florins!

If you have a chance please convey my sincere congratulations to Bendl on the success of his latest operetta. I have always been pleased by his lovely talent.

My most cordial greetings to all the gentlemen and ladies who are bringing my old *Brandenburgers* back to life. I welcome Mr. Grund with a feeling of joy. Glory to all!

With a sincere heart, your devoted friend Bedř. Smetana

In Jabkenice, 30 August 1877

Please have news sent to me about the outcome of the evening in your honour.

There is no doubt that everybody can find passages of interest even in this short letter – musicologists, biographers trying to capture Smetana's life story in its full breadth, and perhaps even the general public for whom this giant of Czech national music comes alive as a human being having cares and joys, expressing emotions. But correspondence is

Eliška Krásnohorská

Fotografie / Photograph, Hynek Fiedler,
Praha / Prague, [1870]
NM-ČMH-MBS inv. č. / inventory no. 429

a unique source of knowledge not only because of its content. Also worthy of attention is its use of the language. We can take note of peculiarities in spelling, e.g. 'stratil' (standard correct spelling 'ztratil') meaning 'lost', as well as in grammar, e.g. 'odstrkováním mých záležitostech' (correct form 'záležitostí') meaning 'by the shoving aside of my affairs'. Some words and expressions betray the lexical or syntactic-lexical influence of German, such as 'interest' (Czech spelling 'interes', English 'interest'), or 'zpěvohry stojí Vám k dispozici' (operas stand at your disposal, this being a literal translation of a German idiom). Noteworthy as well are the imagery and colour of Smetana's manner of expression: 'if you awake them from the slumber in which they have unfortunately lain so far' and 'I may have to walk the world with a barrel organ.' Linguists study this type of information, and this is also the task we have set for ourselves in this article. (In the case of this letter to Procházka and also various traits of Smetana's Czech we analyze later, many additional examples may be found in the Czech version of this article.)

Why should we take notice of this aspect of Smetana's life? As hinted above, he lived at a time when the dominant means of communication in the public sphere was German, but on the other hand the Czech nationalist movement was on the rise, striving among other things to develop and cultivate the Czech language and to return it to all types of communication. The question arises of what the Czech language was actually like during this period, i.e. what kind of Czech did people in the nineteenth century use in communication. We can help answer this question thanks to the specific nature of correspondence, which is the subject of our analysis. Linguists sometimes define a separate 'epistolical' style used in letter-writing.⁴ However, they also draw attention to its close relationship to other functional styles, and in the case of private letters a close interconnection is often seen with the common mode of communication. Although letters are a written form of communication without direct contact between the speaker and the addressee, they are very similar to dialogue (albeit dialogue conducted at a distance) and share many features with everyday speech.⁵ Thus correspondence offers especially interesting material for study.

Another undeniable advantage in studying Smetana's correspondence in particular is that he was not a man of letters or a journalist, not a person who dealt with the language professionally; rather, as a speaker of the Czech language in the nineteenth century he was entirely a child of his time. To him language was merely a means of communication, not the instrument and object of his artistic work. In this respect Smetana is a better representative of his generation than e.g. Božena Němcová or Karel Havlíček Borovský. He differs from

4) KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, and PLESKALOVÁ, Jana, eds.: *Encyklopedický slovník češtiny* (Encyclopaedic Dictionary of the Czech Language), NLN, Prague 2002, p. 449.

5) JELÍNEK, Milan: 'Styl epistolární' (The Epistolical Style), in P. Karlík, J. Pleskalová, and Z. Rusínová, eds.: *Pocta Dušanu Šlosarovi. Sborník k 65. narozeninám* (In Tribute to Dušan Šlosar: A Compendium His Sixty-Fifth Birthday), Nakladatelství Albert, Boskovice 1995, pp. 126-37. Concerning specific traits of epistolical texts found in Smetana's correspondence see also RYCHNOVSKÁ, Lucie: 'Korespondence jako pramen jazykového zkoumání (na materiálu korespondence Bedřicha Smetany)' (Correspondence as a Subject of Language Research, Using the Example of Correspondence of Bedřich Smetana), in V. Gvoždiak, ed.: *Bohemica Olomucensia 2 - Linguistica*, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2011, pp. 295-99.

other residents of the Czech lands during his time and of his social class who were 'average' in terms of language mainly in that, because of the unique value of his music, documents related to his life have been preserved in museums, and in part already described though not primarily with respect to his language. Thanks to these circumstances we can now reconstruct Smetana's life story and his 'language biography'. And in so doing we can contribute to knowledge of the language situation in the Czech lands during the nineteenth century, because the language biography of Friedrich (later called Bedřich) Smetana was typical of the middle class: bilingual childhood and youth, education conducted in German, hovering on the boundary between German and Czech both professionally and privately, with a final shift from German to Czech in both the private and the public sphere in the context of the transformation of Czech society, perhaps delayed a bit by his sojourn in Sweden.

Let us now take a closer look at these facts. In a letter to Eliška Krásnohorská of 25 November 1876 Smetana wrote:

Thank you, dear friend, for your letter; it refreshed me. You are right that I don't like writing letters, but the reason is that for one thing I write poorly in Czech – I did not learn it when I was young, I was Germanized, and in my old age I have not had enough time for that, and for another thing I have in my inner self some laziness and antipathy towards all letter-writing.

However, writing letters to dear people is an exception, and only you yourself are the reason why I may count you in first place among them.

If we are to analyze the nature of the language in Smetana's correspondence and especially if we are to interpret it appropriately, knowledge of his life and of the language situation at that time (to which he refers in his remark that he could not learn Czech in his youth because he was Germanized) is absolutely indispensable. For our investigation we shall use socio-linguistic methods, in particular the above-mentioned method of a language biography,⁶ as a means of learning about the language situation during the period in question. Knowledge of a given language situation mediated to us by general history, i.e. for example knowledge of language laws and regulations of the time, makes it easier for us to construct a particular language biography in an appropriate way.⁷ In the case of living respondents one works with

6) Concerning language biographies (including the issue of their integration into qualitative research), see NEKVAPIL, Jiří: 'Language Biographies and the Analysis of Language Situations: On the Life of the German Community in the Czech Republic', *International Journal of the Sociology of Language*, 2003, pp. 63-83 and FRANCESCHINI, Rita: 'Sprachbiographien: das Basel-Prag-Projekt (BPP) und einige mögliche Generalisierungen bezüglich Emotion und Spracherwerb', in R. Franceschini and J. Miecznikowski, eds.: *Leben mit mehreren Sprachen. Sprachbiographien / Vivre avec plusieurs langues*, Biographies langagières, Peter Lang Verlag, Bern 2004, pp. 121-45.

7) Concerning reconstruction of the language situation during Smetana's time from the historical point of view, see the brief summary with references to literature in MALÝ, Karel: 'Sprache – Recht und Staat in der tschechischen Vergangenheit', in J. Eckert and H. Hattenhauer, eds.: *Sprache – Recht – Geschichte*, C. F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg 1991, pp. 57-281. From the socio-linguistic point of view see NEWERKLA, Stefan Michael: *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918*, WUV Universitätsverlag, Wien 1999 and BERGER, Tilman: 'Nation und Sprache: das Tschechische und das Slovakische', in A. Gardt, ed.: *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses*

'narrative interviews'; in constructing language biographies of persons from earlier times we can rely on fragments of testimony from the person in question scattered in diaries, correspondence, and memoirs concerning her or his language and how it was mastered and used. One can and must also take into account other sources of information, such as the very choice of language at various times in consideration of the topic and the addressee, or such items as certificates and records of births, deaths, and marriages.⁸

Our starting point lies in Smetana's statements commenting on and evaluating his own level of ability in Czech. A pessimistic view of this matter, similar to that expressed in the above-cited letter to Krásnohorská, is found in a letter to Jan Ludevít Procházka he wrote in 1860 in Göteborg (Gothenburg), still using the old, unreformed Czech spelling. It is the second of his known letters written in Czech (after a letter to his parents from 1856), and the first using modern script (the letter to his parents having been written in old *Kurrentschrift*):

I ask you above all to forgive all my mistakes in both spelling and grammar, of which there are plenty in my writing, because I have never had the opportunity to consolidate my command of our mother tongue. Having been educated in German going back almost to my early childhood, both in schools and in social interchange, when I was a student I did not bother to learn any more than I was forced to learn, and later the divine art of music took up all my strength and all my time, so now I have to confess to my disgrace that I cannot express myself or write properly in the Czech language.

Smetana's testimony concerning the reason for his deficiencies in Czech must be taken seriously, not only because he repeated it on a number of occasions but because the historical facts support it. During the time of his childhood and youth there was no alternative to education in German. Although Czech was used as an auxiliary language in some gymnasia already before the revolution of 1848,⁹ the first Czech-language gymnasium was not established until 1862 in Tábor.¹⁰ Thus German was not only taught at schools as a subject but was also the language in which instruction in various subjects was conducted. And this was true of the schools attended by Smetana.

in Geschichte und Gegenwart, Walter de Gruyter, Berlin / New York 2000, pp. 825-64. For a recent study that includes a summary of historical literature see e.g. STÖHR, Ingrid: *Zweisprachigkeit in Böhmen*, Böhlau, Köln/Weimar/Wien 2010.

8) The method of language biographies whose starting point lies not in interviews but in written texts is outlined in NEKULA, Marek and RYCHNOVSKÁ, Lucie, 'Smetanova čeština [...] (op. cit., note 4), pp. 43-76. For a detailed consideration of the validity and analytic procedure of this method see NEKULA, Marek and RYCHNOVSKÁ, Lucie: *Korespondence jako zdroj dat a metody historické sociolingvistiky* (Correspondence as a Source of Information, and Methods of Historical Socio-Linguistics), in preparation. These studies include lists of relevant scholarly literature.

9) For a more general discussion of the situation in education, see BURGER, Hannelore: *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1995; NEWERKLA, Stefan Michael: *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918*, WUV Universitätsverlag, Wien 1999; and HROCH, Miroslav: *V národním zájmu* (In the National Interest), NLN, Praha 1999.

10) KOŘALKA, Jiří: *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914* (Czechs in the Habsburg Empire and Elsewhere in Europe, 1815-1914), Argo, Prague 1996, p. 104.

Smetana began his school attendance in Litomyšl in 1829 at the Piarist 'folk school' (Volkschule), i.e. primary school, with German as the language of instruction. During his first year there he was rated very highly in German reading and pronunciation.¹¹ In 1831 he enrolled in a primary school in Jindřichův Hradec where German was again the language of instruction and Czech was not even taught as a subject; later he moved on to the German gymnasium in the same town. Starting in 1835 when he was eleven he attended the German gymnasium in Jihlava, according to Nejedlý for the purpose of deepening his knowledge of German, and lived in the home of one of the professors.¹² From 1836 to 1839 he studied at the German gymnasium in Německý Brod (today's Havlíčkův Brod). Although some of his schoolmates there were Czech (e.g. the young Karel Havlíček Borovský was studying there at that time), and Nejedlý characterized Německý Brod as a purely Czech town,¹³ instruction was conducted in German. In 1839 at the age of fifteen he was sent to Prague, to the Academic Gymnasium whose director was Josef Jungmann, where the language of education was again German. There, in April 1840 when he was sixteen, he began to keep his diary; he wrote it in German.¹⁴ On 13 May 1840 he left the gymnasium in Prague without having consulted his family. After the summer holidays that same year he was sent to Plzeň, to complete his gymnasium studies under the supervision of his cousin, František Josef Smetana, a professor of physics at the local college. In Plzeň, too, the language of instruction was German. After graduating from the gymnasium there in 1843 at the age of nineteen the budding composer returned to Prague, where until 1847 (when he was twenty-three) he studied composition at the Musical Educational Institute of Joseph Proksch. Yet again, the language of instruction was German. Thus for about eighteen years of education Smetana was confronted daily with both spoken and written German, which he also actively used.

On the other hand it must be said that Smetana's retrospective evaluation of this period, whereby he saw himself as a passive victim of Germanization, is a reflection of the nationalist discourse of the period.¹⁵ On 2 March 1841 he wrote into the diary he kept while at the gymnasium in Plzeň:

11) NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*, Vol. 2 (*op. cit.*, note 4), p. 299.

12) *Ibid.*, p. 17.

13) *Ibid.*, pp. 143, 149.

14) Both its original manuscript and a manuscript copy thereof are deposited in the Bedřich Smetana Museum (Muzeum Bedřicha Smetany, or MBS) in Prague. This museum's collections have provided us with numerous sources concerning Smetana's use of the Czech language and his language biography: besides *Odeslaná a přijatá korespondence Bedřicha Smetany* (Sent and Received Correspondence of Bedřich Smetana) e.g. also items from *Osobní dokumenty Bedřicha Smetany a jeho rodiny* (Personal Documents of Bedřich Smetana and his Family), namely a photocopy of the birth registry of 'Friedrich Smetana' (NM-ČMH-MBS S 217/2036) and the originals of his church confirmation certificate (NM-ČMH-MBS S 217/2) and announcements of the opening of his music school (NM-ČMH-MBS S 217/1811), as well as his diary – Smetana, Bedřich: *Tagebuch* (NM-ČMH-MBS S 217/1080–6) – and the diaries of his first wife Kateřina Smetanová neé Kolářová – Smetana (Kolář), Kateřina: *Tagebücher* (NM-ČMH-MBS S 217/1903–4).

15) Changes in language identity, whether during the course of a life (see TREICHEL, Bärbel: *Identitätsarbeit, Sprachbiographie und Mehrsprachigkeit. Autobiographisch-narrative Interviews mit Walisern zur sprachlichen Figuration von Identität und Gesellschaft*, Lang, Frankfurt/Main 2004) or according to the context of the discourse of the time (see DE FINA, Anna, SCHIFFRIN, Deborah, and BAMBERG, Michael, eds.: *Discourse and Identity*, Cambridge University Press, Cambridge 2006), are completely normal and natural for bilingual speakers.

Oh God! Isn't it laughable? A Girl has fallen in love with me, a Girl who has very little education, who doesn't even know German properly!! And besides that she's older than I.
(German original in the Czech version of this article.)

Thus the young Smetana perceived German as the natural 'Bildungssprache'. At this point in his life German carried high prestige for him; he saw it as the language of education, not of 'Germanization' or de-nationalization. Being a true Czech patriot did not mean one had to limit oneself to the Czech language. Another diary entry, from 14 April 1841, reads as follows (emphasis added):

Mr. Brosch is kindness itself. And his wife!! She is even better. A tremendous patriot, *a true Czech*. But this is not to say she doesn't know German! On the contrary, she understands it only too well.

Moreover, it is very likely that Smetana's schooling was not conducted *only* in German. As his diary entries show, a certain role was played by Czech as well:

26 July 1841:

Sermon [or lecture] in Czech.

5 August 1841:

We had class reading. The German speech by Sýkora was very well prepared.

Jan Nepomuk Sýkora was a teacher at the Premonstratensian monastery that had the German gymnasium. Smetana lived with him during his first year in Plzeň, and Czech was apparently spoken in Sýkora's household, as also in the case of his later lodgings with the forest keeper's wife Wildmann and the Kolář family. Among Smetana's schoolmates and acquaintances, too, Czech served as a means of spoken communication. This is indicated not only by Czech names that appear in the diaries such as Ludmilla, Wlček, Woditzka, Piwonka, Schindelař/Schindelarž, Bržehowsky, Křepinský, Vendelin Ržiha, and Kolař/Kolařž/Kolař, but also by other language indicators: in his diary entry of 26 March 1841 Smetana switches from German to Czech when referring to one of the teachers by his nickname 'punčoška Beer' ('punčoška' being a Czech word meaning 'little stocking'). It is clear that this nickname must have been given to the teacher by his Czech students, and that they also used it in their communication in Czech.

Czech was probably also spoken in the household of Smetana's parents. This can be inferred from marriage contracts, records of births of their children, and private letters (e.g. the father's letter to the mother of 27 June 1828 and the composer's letter to his parents of 23 December 1856). However, German predominated with the Smetanas at work and in society, as well as in their reading; they had a subscription to the Prague German-language newspaper *Bohemia*. In the bilingual culture of the Czech lands at that time German played the role of the written, higher language, whereas for Czech

speakers, or more precisely Czech-German bilingual speakers, Czech played the role of the lower, spoken language.¹⁶ The relatively high social position of the father, František Smetana (1777-1857, according to various letters and other documents also Franc-/Franz Smettana), who at that time was the brewer at the Wallenstein castle in Litomyšl, is reflected in the given name of his son, found in the German form Fridrich or Friedrich in registries of births, deaths, and marriages, in family correspondence, and in the introduction to his own diary. However, the language of documents pertaining to his birth indicates that the baptism of little 'Friedrich' was conducted in Czech and with Czech godparents. Also written in Czech is the church confirmation certificate of 'Friedrich Smetana' dated 15 June 1836.

In Bedřich Smetana's own family, starting with his marriage on 27 August 1849 to Kateřina Kolářová (1827-59), both German and Czech were used until 1860. Smetana's own diary (begun 1840) and that of his wife (known for the periods 1849-53 and 1854-55) were both kept in German. They also corresponded with each other in German: even at the dramatic moment when their daughter 'Fritzi' was dying, on 31 August 1855, Kateřina wrote a letter to 'Friedrich' in German.¹⁷ On the other hand, use of Czech in spoken communication within the family is documented e.g. by quotations in Kateřina's diary of what the children had said (emphasis added):

[In German:] Now she [Fritschen] spoke almost everything and often with much reflection. For example she once saw me sitting at the window sadly, my head on my hand. Immediately she stopped playing, came to me, and said with a sympathetic expression: [in Czech:] You're sad, mommy; you miss daddy, don't you? I miss him, too.

(Kateřina Smetanová, manuscript copy of her diary from 1849-53 deposited in the Smetana Museum, pp. 116-17.)

The music institute that Smetana led in Prague during the first phase of his career, before leaving for Sweden, was partly oriented toward Czech patriotic clients; for example Smetana taught a daughter of František Palacký, a son of Kateřina Podborská, and a daughter of Josef Jiří Kolár. Here both languages were used in writing and perhaps in speaking as well; at least the announcements of the institute's foundation were printed bilingually. Otherwise, however, Smetana's professional life at this time was connected primarily with German. This applies to his communications with Franz Liszt and other musicians as well as to his business correspondence.

16) Concerning the concept of diglossia see FERGUSON, Charles: 'Diglossia', *Word* 15, 1959, pp. 325-40. Concerning outward diglossia see FISHMAN, Joshua: 'Bilingualism With and Without Diglossia; Diglossia With and Without Bilingualism', *Journal of Social Issues* 23, 1967, pp. 29-38; NEWERKLA, Stefan Michael: *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740-1918*, WUV Universitätsverlag, Wien 1999; VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, Jiřina: 'Ještě jednou o diglosii v Čechách, tentokrát i z genderového zorného úhlu (Yet Another Look at Diglossia in the Czech Lands, This Time from the Viewpoint of Gender)', *Slovo a slovesnost* 63, 2002, pp. 178-99; and STÖHR, Ingrid: *Zweitsprachigkeit in Böhmen*, Böhlau, Köln/Weimar/Wien 2010.

17) Facsimile in NEJEDLÝ, Zdeněk: *Bedřich Smetana*, Vol. 1, SVU Mánes, Prague 1924, pp. 152-53.

German served as Smetana's means of communication also during his sojourn in Göteborg (1856-62) because, unlike his daughter Žofie, he did not learn Swedish. While in Sweden the Smetana family subscribed to *Bohemia*,¹⁸ and German functioned there not only as the mode of communication with students and friends (e.g. Smetana later communicated in German with Fröjda Benecke even in writing), but also in the choir and in public. This was certainly due in part to the role played by German – a much important role that it would seem today – in the sphere of influence of the Hanseatic League, especially in port cities on the Baltic Sea and the southeastern portion of the North Sea.

German served a similar communicative function in Smetana's work even after his return to Prague, especially in the early days of his service as conductor for the Provisional Czech Theatre (starting in 1866). The more complex of his music reviews for the Czech-language *Národní listy* (National News) during the first half of the 1860s were written first in German, then translated into Czech and edited.¹⁹ This may have been part of the reason why he stopped writing them.

Towards the end of his stay in Göteborg and after his return to Prague, Smetana reassessed his use of German ideologically, undoubtedly in response to the strengthening of the Czech nationalist movement and expansion of public space for use of the Czech language following the October Diploma of 1860 and the victory of Czechs in local elections in 1861. The growing pressure towards linguistic homogeneity in the Czech nationalist movement starting in the 1860s brought a rise in the prestige of Czech and a decline in the prestige of German in Czech nationalist circles; the 'true Czech' thus preferred Czech and rejected German both in public (in communication with Czech cultural and non-cultural organizations, and with governmental authorities in communities where Czechs held a majority) and in private communication, in both speaking and writing. In public communication Smetana really did give preference to Czech.²⁰ And in his private life as well he tried to establish Czech as the only means of communication. On 15 September 1864 he reprimanded his second wife Bettina for using German (which he himself had used in letters to her in the early 1860s):

It's strange that you've blessed me again with a letter in German – perhaps because of the air that prevails there around Lamberk?

We must keep in mind, however, that Smetana's shift from German to Czech did not take place until he was thirty-six years old. Thus we need not be surprised that he had difficulties with Czech spelling, morphology, and style, due to his lack of formal education

18) See Smetana's letter to Anna Kolářová of January 1859. Also WAGNEROVÁ, Alena and ŠRÁMKOVÁ, Barbora, eds.: *Smetana – Dvořák – Janáček*, Deutsch Verlags-Anstalt, München 2003, p. 39.

19) See SMETANA, Bedřich: *Články a referáty 1862–1865* (Articles and Reviews, 1862-65), Česká grafická unie, Prague 1920; and JARKA, Václav Hanno, ed.: *Kritické dílo Bedřicha Smetany 1858–1865* (The Critical Writings of Bedřich Smetana, 1858-65), Nakladatelství Pražské akciové tiskárny, Prague 1948.

20) For instance we have several letters he wrote in Czech as conductor of the Czech opera to the management of the theatre (e.g. to Antonín Čížek); he also wrote in Czech for example to the publisher František Augustin Urbánek and the editor František Pivoda.

in Czech and insufficient experience with use of Czech in writing. He tried to compensate for this deficiency by creating opportunities to use the Czech language (e.g. the above-mentioned shift to Czech in his private and semi-business correspondence) and also by conscious efforts to master the standard form of the written Czech language, e.g. through writing out and repeating paradigms of declination and conjugation.²¹

A sign that Smetana was not fully satisfied with the results of his efforts may be seen in two different strategies he used when writing letters. One of them was seeking assistance from other people:

A sad fact for me is that when writing in Czech I always have to ask somebody else for help.

(Bedřich Smetana to Josef Srb, 4 August 1881)

As we see from this quotation, in formal correspondence even near the end of his life Smetana had his letters formulated and/or corrected by somebody else. He also sometimes resorted to what socio-linguists call the 'avoiding strategy'.²² We might see a certain indication of this in the above-cited letter to Krásnohorská of 25 November 1876. However, it must be said that Smetana's remark there that he disliked letter-writing is unique in his letters, and thus may to some extent have been evoked by his momentary mood or and an especially heavy burden of correspondence at the time.

To what extent Smetana's cited assessments reflect reality, i.e. how successful he was in his effort to master the written form of Czech, is partly revealed by language analysis of his correspondence, supported by his language biography as outlined above. Such an analysis is the subject of the next part of our study.

Our language analysis is based on the electronic *Korpus odeslané a přijaté česky psané korespondence Bedřicha Smetany* (Corpus of the Sent and Received Correspondence of Bedřich Smetana Written in Czech),²³ created in 2009 for scholarly purposes at the Czech Language Institute of the Masaryk University Faculty of Arts in collaboration with the Masaryk University Faculty of Informatics.²⁴ The foundation of the corpus consists

21) See facsimile in MAHLER, Zdeněk: *Nekamenujte proroky. Kapitoly ze života Bedřicha Smetany* (Do Not Stone the Prophets: Chapters from the Life of Bedřich Smetana), Albatros, Prague 1989, p. 137.

22) The 'avoiding strategy' is used by speakers of a foreign language who prefer written communication to spoken communication, in which they cannot rely on aids like dictionaries, computer 'spell checks', and advice from colleagues more experienced in the language, and for which they have not acquired sufficient practice during language instruction. We observed this phenomenon in Czech-German business communication (see NEKVAPIL, Jiří and NEKULA, Marek: 'On Language Management in Multinational Companies in the Czech Republic', *Current Issues in Language Planning* 7, 2006, pp. 307-27). In Smetana's case, however, in view of his family and school language background, the avoidance would apply not to speaking but to writing.

23) *Korpus odeslané a přijaté česky psané korespondence Bedřicha Smetany* (CD-ROM), Ústav českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2009.

24) For help in its creation we thank the Bedřich Smetana Museum in Prague, which lent us digital scans of the letters, and also Pavel Rychlý and Zdeňka Hladká. This electronic corpus is deposited for purposes of scholarly research at the Institute of the Czech Language of the Masaryk University Faculty of Arts and at the Smetana Museum. During its creation the letters were given new inventory numbers, with cross references to

of a precise electronic transcription of the originals of the letters (more than 400 letters sent and more than 300 received). They are stored in two sub-corpus (correspondence sent and received) under the Bonito corpus manager, which allows one to search the corpus for various sequences of characters, words, word forms, and passages, and thus gain valuable statistical data concerning the frequency of their occurrence.

Because all the letters have also been provided with accompanying commentary (information about the writers or addressees, their relationship to Smetana, and the time period when the letters were written), one can trace the distribution of the phenomena studied from the point of view of social context (i.e. occurrence in private, semi-business, and business correspondence)²⁵ as well as chronology. Results obtained from letters written by Smetana can also be compared with letters he received, from which one can judge to what extent a particular phenomenon reflects widespread usage during the given time period.

Another source that must be taken into account in evaluating linguistic phenomena in Smetana's correspondence consists of language manuals of the time. They provide us with an indispensable framework and background for evaluation of Smetana's expression in Czech. One must bear in mind that these manuals were not normative, as is the custom today, but rather tended only to describe the state of the language at the time. Even so, they sometimes contain evaluations and/or commentary on the basis of which we can infer what was considered desirable and to what extent it corresponded to actual usage.

The space limitations of this article do not allow a detailed analysis of all phenomena occurring in Smetana's use of Czech. Therefore we shall focus on features that deviate from the state of the language as described in language manuals of the nineteenth century, and mostly on those that are striking and occur repeatedly. Because our starting point is Smetana's language biography as presented above, we shall divide them into several groups according to information we obtained in constructing it. Thus we shall address:

1. aspects of the language that presented difficulties for Smetana probably for the reason that he did not begin learning the written form of Czech until his adulthood, and therefore could not sufficiently consolidate them and use them automatically;
2. phenomena caused by Smetana's bilingual Czech-German background, whereby his use of the Czech language was influenced by German;
3. phenomena that penetrated into Smetana's letters under the influence of the spoken language.

the original shelf marks used by the Smetana Museum. All examples from Smetana's correspondence given in the present study are quoted according to this database; therefore references to particular letters are not usually provided.

25) The business letters, however, must be treated with caution. As mentioned above, a number of remarks in Smetana's correspondence (e.g. in his above-cited letter of 4 August 1881 to Josef Srb) indicate that in formulating them he relied on help from other people: he had them checked or even drafted in their entirety by somebody else. For this reason the language analysis must be based primarily on private and semi-business letters which can be assumed to have been written by Smetana himself.

In the first group we may place many instances of non-standard spelling.²⁶ Not surprisingly, Smetana had trouble writing Czech words whose spelling cannot be inferred unequivocally from the pronunciation. And so he struggled e.g. with whether to write 'i' or 'y' (in Bohemia pronounced identically) in the roots of words following consonants that do not determine the choice (thus e.g. writing 'ubituje' instead of the correct form 'ubytuje'). He also had trouble with word endings, writing for example 'kusi' instead of 'kusy' (pieces). In some cases this was a matter of agreement between the ending of a verb and its subject, whereby he erroneously wrote for example 'bázně [...] mě přiměli' instead of 'přiměly' (the poems induced me). He even sometimes made the wrong choice after consonants that in themselves dictate whether they can be followed by 'i' or 'y', writing e.g. 'přič' instead of the correct form 'přič' and 'Vašych' instead of 'Vašich'.

A frequent problem for Smetana was the writing of words and syllables whose pronunciation might be indicated in English by the spelling 'mnyeh', which in certain situations are to be written in Czech 'mě' and in other situations 'mně'. Thus for example Smetana wrote 'v domně' instead of the correct form 'v domě'. Very often this problem pertains to declensions of the first person singular pronoun 'já' meaning 'I', where in Czech there is no difference in pronunciation but a difference in spelling according to whether the speaker has in mind the genitive, dative, accusative, or locative case. Thus Smetana writes 'ode mně' instead of 'ode mě' (from me), 'potom mě [correct form 'mně'] musíte napsat' (then you must write to me), and 'ted' mně [...] souží' instead of 'ted mě [...] souží' ([something] is now troubling me). Another problem pertains to words that begin with the letter 'z' in standard spelling, but are pronounced as though beginning with 's': Smetana sometimes simply spelled these words as he heard them. Thus 'scela' (correct form 'zcela') and 'vshledem' (correct form 'vzhledem'). Such cases could also be considered as belonging to the third group of phenomena, resulting from the influence of the spoken form of words on their written form. In addition, Smetana sometimes simplified the beginnings of words by omitting the letter 'v', whereby his spelling does not quite correspond even to the correct pronunciation. Thus e.g. 'skříšení' and 'spomněl' (correct forms 'vzkříšení' and 'vzpomněl'). These features of Smetana's spelling, however, must be treated with caution: it may be that his correspondence only illustrates the general instability of spelling at the time. E.g. the dictionary by František Štěpán Kott published from 1878 to 1887 acknowledges all the following variants: skouška/zkouška, způsob/způsob, stratiti/tratiti, spomenout/zpomenouti/vzpomenouti, and skřísiti/zkřísiti/vskřísiti/vzkřísiti. Moreover we do find in Smetana's letters, besides forms that by modern standards are incorrect, also the 'correct' forms of the same words: 'zkoušky', 'způsobem', 'ztratit'.

The lack of the Czech language as a subject of instruction in school, and very limited use of Czech even as the language in which classes were conducted, is reflected also in

26) For a more detailed discussion of spelling in Smetana's correspondence see RYCHNOVSKÁ, Lucie: 'Korespondence Bedřicha Smetany z hlediska pravopisného' (The Correspondence of Bedřich Smetana from the Point of View of Spelling), in M. Čornejová, L. Rychnovská, and J. Zemanová, eds.: *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)* (The History of Czech Spelling to 1902), Host, Brno 2010, pp. 402-12.

the morphology of words in Smetana's correspondence or, more precisely, in phenomena on the boundary between morphology and syntax. He sometimes chose incorrect endings both for nouns – e.g. 's upokojenou mysl [correct form 'myslí'] (with a calm mind) or 'všimat našich pracích [correct form 'prací']' (take notice of our works) – and for adjectives – e.g. 's vrtkávem [should be 'vrtkavým'] applausem' (with fickle applause). As is clear from the above examples, a role is often played by 'composite assimilation', whereby Smetana attaches an incorrect ending to the root of a word under the influence of a nearby word having that same ending.

Often we find use of the 'hard' category of adjectival declensions (involving 'á', 'é', 'ou', or 'ý') for adjectives that actually require 'soft' endings (involving 'í').²⁷ Thus 'k finančním [correct form finančním] orgánům' (to financial authorities or offices), etc.²⁸ Smetana also uses 'hard' adjectival endings for other types of words that should not have adjectival endings at all. Thus in the case of possessive forms of names: 'o pobytu Bendlovém [correct form Bendlově] v Praze' (concerning Bendl's stay in Prague), etc. Or pronouns: 'právo na všechné [všechny] moje skladby' (the right to all my works), etc. And numbers, e.g. 'jedného [jednoho] krásného rána' (one fine morning). But 'soft' adjectival endings are also sometimes used inappropriately, in the case of the possessive pronouns 'náš' (our) and 'váš' (your). Thus 'v našem [correct form našem] smyslu' or 've Vaším [Vašem] elaborátu' (in your report).

Here and there we find incorrect forms in declension of personal pronouns, as in 'o vyrovnání mezi maminkou, Tebou, a mně [correct form 'mnou']' (concerning settlement among mother, you, and me). Also e.g. in remnants of the old 'dual' declension system for the numbers 'dva' (two) and 'oba' (both): thus 'ku „Dvém [correct form 'dvěma'] vdovám“' (for *The Two Widows*), 'ke „Dvoum [correct form again 'dvěma'] vdovám“', 's textu obouch [obou] osob' (with the text of both roles). The second and third of these forms were evaluated by grammars of the time as typical in common parlance.²⁹ But this would again bring us to another group of phenomena, namely those reflecting the influence of the spoken language. We shall discuss them at the close of our study.

27) However, as in some of the cases cited above, we must not allow ourselves to be influenced by modern standards. The language situation at the time may have been different; some adjectives now inflected as 'hard' were 'soft' and vice versa. But the examples we give are incorrect even according to normal usage at that time – see KOTT, František Štěpán: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický* (Czech-German Dictionary with Information on Grammar and Phraseology), knihtiskárna Josefa Koláře / knihtiskárna Františka Šimáčka, Prague 1878-87.

28) By contrast only in rare cases do 'soft' endings appear with 'hard' adjectives, e.g. 'k svobodní [standard form 'svobodné'] spotřebě' (for free consumption).

29) HANKA, Václav: *Mluvnice českého jazyka na základě soustavy Dobrovského*, (Grammar of the Czech Language Based on the System of Dobrovský), V knihkupectví Václava Hessa, Prague 1849, pp. 141-42; HATTALA, Martin: *Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského* (Comparative Grammar of the Czech and Slovak Languages), Nákladem Calveova kněhkupectví, Prague 1857, pp. 245-46; and ZIKMUND, Václav: *Grammatika jazyka českého pro nižší gymnasia. I. oddělení* (Grammar of the Czech Language for Lower Gymnasia, First Division), Nákladem kněhkupectví I. L. Kober, Prague 1865, p. 79. The form 'dvoum' (for the number 'two' in the dative case) was not accepted until the grammar book by Tomíček; see TOMÍČEK, Jan Slavomír: *Mluvnice česká* (Czech Grammar), Nákladem Bedřicha Tempského, Prague 1867, pp. 99-100.

Now let us proceed to cases that betray the influence of German.³⁰ Again we encounter them in orthography, e.g. in the writing of common nouns with a capital letter at the beginning – ‘do Hotelu’ (to the hotel), etc. – and in indication of the doubling of a letter by a line above it – ‘pro sl. Lauschmaňovou’ (for Miss Lauschmannová). (In most of these cases the standard Czech spelling in any case calls for a single letter, not a doubled one as in German.) Another example, where however Smetana actually wrote the letter twice, is ‘dostal jste roolly’ (you got the role, in normal Czech ‘roli’). We may also encounter umlauts, even though in Czech they do not exist: ‘do hudební interprátace’ (concerning musical performance). It must be noted, however, that some instances of spelling influenced by German may have been widely used in practice, as for instance in the above-cited letter to Adolf Čech ‘interest’ and ‘operetty’ (see facsimile on p. 7-8), or elsewhere ‘u kassy’ (at the box office), or ‘moje korrespondence’ (my correspondence), where in each case the doubled letter would normally be single in Czech. This is evidenced by language manuals of the time such as F. Š. Kott’s dictionary as well as by letters that Smetana received.

Many expressions that Smetana used in his writing also came from German. Often he left them in their original form, sometimes even writing them in old German *Kurrentschrift*, as in the following use of the German word ‘applausfähig’, although the surrounding text in Czech is written in modern script: ‘aby konec arii byl „applausfähig“ (so that the end of the aria is ‘capable of being applauded’). Elsewhere they are adapted in spelling and/or morphology to Czech patterns, e.g. ‘se mně offeriruje [German form ‘offeriert’]’ (makes me an offer) or ‘méně passuje [passiert]’ ([something] is less suitable).

We also encounter expressions engendered by literal translation of German constructions, such as ‘stojí Vám k dísposici’ (in German ‘zur Disposition stehen’, i.e. ‘are at your disposal’), ‘držel by tu roli za epizodní’ (‘etwas für etwas halten’, i.e. in this case ‘he would consider this role to be episodic’), ‘Dávám ještě jednou moje vřelé díky’ (apparently from the German ‘jemandem seinen Dank abstaten’ – ‘give somebody one’s thanks’), and ‘použit příležitostí této’ (‘die Gelegenheit nutzen’, i.e. ‘use this opportunity’). Similarly we find use of prepositions in association with verbs as in German in expressions where Czech normally has none. Thus ‘S [the letter ‘s’ being a preposition meaning ‘with’] tou divokou pomstou skončí celá skladba’ (‘The whole piece ends with that wild revenge’ – in German ‘mit etwas enden’, i.e. ‘end with something’). Or ‘přijedu do Prahy [...] s poledním vlakem’ (‘I’ll take the noon train to Prague’ – in German ‘mit etwas kommen’, i.e. ‘come with something’).

The fact that Smetana began systematically learning Czech in its written form only as an adult is probably also the reason for his confusion of adjectives with adverbs, as in ‘zná český psát’ (knows how to write in Czech), where the correct form is the adverb ‘česky’,

30) Concerning the influence of German on Smetana’s manner of expression in Czech cf. also RYCHNOVSKÁ, Lucie: *...zapovídám, by se kontrolovalo, jest-li já pracuji... Aneb o vlivu němčiny na český jazyk Bedřicha Smetany*, ([quote from Smetana including a word in a Czech-German hybrid form], or *The Influence of German on Smetana’s Czech*), in J. Hladký and L. Rendár, eds.: *Varia XIX. Zborník plných príspevkov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov, Trnava – Modra-Harmónia 18.–20. 11. 2009* (Varia XIX. Proceedings of the Nineteenth Colloquium of Young Linguists, Trnava and Modra-Harmónia [Slovakia], 18-20 Nov. 2009) (CD-ROM), Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave / Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Trnava 2010, pp. 322-24.

not 'český' which is an adjective), or 'aby naše přátelství zůstalo trvanlivě' ('so that our friendship remains permanent', whereby Smetana mistakenly uses an adverbial form for the last word, which should be the adjective 'trvanlivé'. Undoubtedly this problem, too, is related to the German language, where in the undeclined form (e.g. 'böhmisch' meaning 'Czech') it is impossible to distinguish between adjective and adverb.

Of a similar nature are Smetana's problems with proper use of the Czech reflexive possessive pronoun 'svůj' (my own, your own, etc.), because here too German provides no model: it has no such word. Thus he failed to use this word or the appropriate declension thereof as prescribed by language manuals of the time (as well our own time) when referring to something that belongs to the subject of the sentence,³¹ writing e.g. 'zapomenu na můj neblahý stav nyníjší' (I'll forget my present state of woe.) Here the normal word meaning 'my', in this case 'můj', should be replaced by the reflexive form 'svůj'. On the other hand he sometimes used the reflexive form where it is inappropriate, e.g. 'Vždyt Vám pro svoje zdokonalení [...] nezbyva tolik času.' (After all, there's not so much time left for improvement of your skills.) Here Smetana's reflexive pronoun 'svoje' should be replaced by one of the normal forms for 'you', i.e. 'Tvoje' or 'Vaše'.

Not surprisingly, the influence of German can be traced in syntax as well. Sentence structures modelled after German were used commonly in Czech at the time, and thus we find with Smetana, too, 'framework constructions' whereby the principal verb is placed at the end of the sentence if used in connection with a modal verb. e.g. 'musím pozorně a pomalu psat.' (Translation preserving Smetana's word order: 'I must carefully and slowly write.') Likewise he sometimes, as in German, placed the verb at the end of subordinate clauses, e.g.: 'jest-li totiž můj poměr k divadlu³² ku konečnému vyřízení do té doby dojde' (if my relation to the theatre to final settlement by that time comes).

The last group of phenomena to which we shall turn our attention consists of those betraying the influence of the spoken form of the language. As in the first two groups, we find them at the level of spelling. They include cases where Smetana reflects phonetic assimilation (whereby we pronounce a cluster of consonants as voiced or unvoiced according to the last of them) in the written forms of words, e.g. writing 'lechký' instead of the correct form 'lehký', 'těšská' instead of 'těžká', and 'heské' instead of 'hezké'. The same applies to pronunciation of a voiced consonant as unvoiced when it occurs at the end of a word before a pause – whereby Smetana writes 'aš' instead of the correct form 'až', 'uš' instead of 'už', 'sloch' instead of 'sloh' – and to clusters of consonants that are sometimes simplified in pronunciation, whereby we find 'dycky' instead of 'vždycky' and 's kerou' instead of 's kterou'; we might also mention e.g. the frequently-used contracted form 'ňáký' (some kind of) instead of the correct form 'nějaký'.

On the level of phonetics, spoken usage often creates diphthongs from single vowels:

31) See. e.g. HANKA, Václav, *op. cit.* (note 30), pp. 51-52 and HATTALA, Martin, *op. cit.* (note 30), pp. 230-31.

32) We use a boldface 'i' for instances where, due to carelessness in writing, it cannot be decided whether 'i' and 'í' was intended.

'ý' becomes 'ej' (pronounced respectively like the English letters in the alphabet 'E' and 'A'), as in 'pocitivej' (honest) instead of the correct written form 'pocitivý'. Even more frequent is the narrowing of 'é' (pronounced like the English letter in the alphabet 'A' but without the slip towards 'E' at the end) to 'ý' (pronounced like the English letter in the alphabet 'E'), as in 'v novým rouchu' (in new garb) instead of 'v novém rouchu'.

This last-mentioned phenomenon is related to use of 'ý' as a universal ending. In Smetana's letters this tendency is reflected sporadically also in animate masculine forms – 'mladý [correct form 'mladí'] Polákové' (young Poles), etc – as well as neuter forms – 'děvčata [...] nejsou dosud zvaný [correct form zvaná]' (girls have not yet been invited).

Another instance of influence by colloquial spoken Czech occurs in plural forms of the seventh ('instrumental') case in nouns, adjectives, and pronouns where we find the case expressed unequivocally but not in the correct manner, applying the feminine endings '-emi' and '-ami' to words that are masculine or neuter – thus 'rantlemi [correct form rantly]' or 'místami [místy]' – or the special 'dual declension' ending '-ma' where this is not appropriate – 's peněžma [correct form 'penězi]', 'mezi polkama [polkami]', 'několika zlatýma [zlatými]', or 's nima [nimi]'.

Yet another practice found in the spoken language that makes its way into Smetana's letters is use of masculine animate nouns in the first case plural where the fourth case would be correct: 'jsem [...] některé solisté [correct form 'solisty'] cvičil' (I trained some soloists) or 'opije zbrojnoši [zbrojnoše]' (inebriates the weapons-bearers). In contrast to the phenomena described above, however, which can be considered widespread, here we find an element that occurs only in the dialects of a certain geographical region, namely Smetana's native region of northeastern Bohemia.³³ Additional features of local dialect are verb forms such as 'mluvějí' (standard form 'mluví') and 'nosejí' (nosí). In grammar books of the nineteenth century we find that in these cases, i.e. in conjugations of verbs of the fourth class (such as 'mluvit' meaning 'speak') in third person plural indicative, present tense active, the only ending accepted is '-í' (thus 'mluví'); neither '-ejí' nor '-ějí' is admitted.³⁴ But these last two forms occur in dialects of central Bohemia (including Prague) and in the northeastern part (including Plzeň) of southwest Bohemia,³⁵ i.e. two more of the areas where Smetana spent his childhood and youth. He may have heard them spoken by residents of those areas and adopted them in his own manner of expression.

In speaking of the influence of spoken language on Smetana's writing, at the close of our study we should mention traits arising from the very nature of correspondence, to which we referred already in the introduction. Correspondence is in its way a dialogue, and so we find strategies in it that speakers choose in their everyday oral communication, namely the use of various means of contact such as salutations, questions, forms for expressing a request, calls for a reaction, and use of pronouns in the second person

33) BALHAR, Jan et al.: *Český jazykový atlas 4* (Czech Language Atlas 4), Prague 2002, pp. 248-52.

34) HANKA, Václav: *op. cit.* (note 30), p. 162; HATTALA, Martin: *op. cit.* (note 30), p. 290; ZIKMUND, Václav: *op. cit.* (note 30), p. 110; and TOMÍČEK, Jan Slavomír: *op. cit.* (note 30), p. 168.

35) BALHAR, Jan et al., *op. cit.* (note 34), pp. 448-49.

by which the writer refers to the addressee. In Smetana's correspondence we also occasionally encounter the so-called 'contact dative' (a particular feature of the Czech language).

Another typical feature of spoken discourse lies in its frequent emotional colouring, and the same may be said of Smetana's letters, for example in their use of exclamatory sentences and expressive phrases. Expressivity is also an integral part of the figurative expressions that permeate Smetana's writing, and thus represents a quite substantial trait of his communications.

This analysis of Smetana's correspondence has shown the limits of his ability to express himself in Czech. It thus illustrates very well that the mental transformation of society from a territorial identity to an identity of language and nation, and the shift in preference toward the Czech language, took place mainly at the symbolic level even among active proponents of nationalistic art (including also e.g. Josef Mánes, Antonín Viktor Barvitiš, and other Czech painters and architects), and outpaced the capability and even the possibility of fully mastering the written form of the language and applying it unconditionally in various aspects of everyday life including the public sphere. On the other hand, while Smetana's correspondence shows shortcomings in spelling and grammar, his above-mentioned capability of fresh and metaphorical expression contributed greatly to the fact that his letters engage us and capture our attention, just as does his music. Therefore his correspondence deserves study not only as a source of information about the life of a particular person, about the functioning of society during his time, and about musical culture, but also as an invaluable source for understanding the language of a particular speaker and through it more broadly the language of his time.

Bettina Smetanová

Fotografie / Photograph, A. L. Otto,
Praha / Prague, [60. léta 19. století / 1860s]
NM-ČMH-MBS inv. č. / inventory no. 4080

Bedřich Smetana

Fotografie / Photograph, Jan Mulač,
Praha / Prague [1878?]
NM-ČMH-MBS S 217/1753a

Eleonora z Ehrenbergů

Fotografie, autor neurčen, bez datace / Photograph, photographer not determined, undated
NM-ČMH fond Urbánek / Urbánek collection

Eleonora z Ehrenbergů

Fotografie / Photograph, Jan Mulač, Praha / Prague, 1880 (?)
NM-ČMH-MBS inv. č. / inventory no. 466

Slavík uherský vyhlášen jest svým zpěvem.
Ale co přece je po něm, když kлокotá jen na jaře, kdežto
slavík český, slečna z Ehrenbergů,
zpívá ve dne v noci po celý rok!

Slavík uherský vyhlášen jest ... / The Hungarian nightingale is acclaimed...

... svým zpěvem. Ale co přece je na něm, když klokotá jen na jaře, kdežto slavík český, slečna z Ehrenbergů, zpívá ve dne v noci po celý rok! / ...for its singing. But what good is it when it warbles only in the spring, whereas the Czech nightingale, Miss z Ehrenbergů, sings day and night all year long!

Kresba, Bedřich Anděl, *Humoristické listy*, roč. 17, 13. 2. 1875, č. 7, titulní strana / Drawing, Bedřich Anděl, *Humorous Revue*, Vol. 17, No. 7 (13 Feb. 1875), front page

NM-ČMH-MBS inv. č. / inventory no. M 399

**Eduard Herold: průčelí Prozatímního divadla /
facade of the Provisional Theatre**

Kresba tužkou, nedatováno / Pencil drawing,
undated

Divadelní oddělení Historického muzea NM /
Theatrical Division of the Historical Museum of the
National Museum, sign. / shelf mark H6D24083

František Pivoda

Fotografie / Photograph, Hynek Fiedler,
Praha / Prague, ante 20. 7. 1878

(datum věnování na rubové straně / on or before
date of inscription on reverse side:

20 July 1878)

NM-ČMH-MBS inv. č. / inventory no. 4160

